

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

Jan Vlček

Ikonografie pozdně římských mincí v letech 364 – 498 po Kr.

The Iconography of Late Roman Coins (364 – 498 AD)

Písek 2016

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jiří Musil, Ph.D.

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu mé práce, panu Doc. PhDr. Jiřímu Musilovi, Ph.D., za cenné rady, které mi pomohly vtisknout této práci její definitivní podobu a panu PhDr. Jiřímu Militkému Ph.D. za to, že si našel čas se s mou prací seznámit.

Autor

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Písku dne 22. 6. 2016

.....
Jan Vlček

Klíčová slova (česky)

mince, římské mincovnictví, byzantské mincovnictví, ikonografie, dominát

Key words (in English)

coins, Roman Coinage, Byzantine Coinage, iconography, dominate

Abstrakt (česky)

Práce se zabývá posledním vývojovým obdobím římského mincovnictví, které stojí mimo všeobecný zájem. Smyslem práce je definovat a popsat motivy užívané na římských mincích v období vymezeném počátkem vlády Valentiniana I. roku 364 a mincovní reformou Anastasia I. roku 498, klasifikovat jednotlivé obrazové skupiny a vyložit jejich význam z hlediska státní propagandy. Práce si také všímá vztahů mezi mincovními obrazy a opisy, užití značek mincoven jako součásti obrazové náplně, a popisuje vztahy mezi mincovními obrazy a soudobými sociopolitickými jevy a událostmi. Důležitou součástí práce bude zakotvení oblasti pozdně římských mincí do dějinných souvislostí. Bude věnována pozornost tomu, jak pozdně římské mince svým charakterem vycházely z ražeb předchozích období a jak poté naopak byly jimi ovlivněny mince byzantské.

Abstract (in English)

The work deals with the latest development in a period of Roman coinage, which stands off the general interest. The purpose of this work is to define and describe the motives used on Roman coins in the early period defined at the beginning of the government of Valentinian I in 364 and coinage reform of Anastasius I in 498; to classify the individual image groups and explain their importance in terms of state propaganda. The work also notes the relationship between the coin images and legends; use of mint marks as a part of the image content, and describes the relationships among the coin images and contemporary sociopolitical phenomena and events. An important part of the work will be integration of the field of late Roman coins into historical context. The aim will be to determine how the late Roman coins in character were based on previous coinage and then on the contrary how they influenced Byzantine coins.

OBSAH

1	PŘEDMLUVA	7
2	ÚVOD.....	10
2.1	PROBLÉM DĚJINNÉHO VYMEZENÍ.....	10
2.2	MINCOVNÍ SYSTÉM V LETECH 364 – 498	13
3	LÍCE MINCÍ.....	17
3.1	PORTRÉTY	17
3.2	LÍCNÍ OPISY	23
4	RUBY MINCÍ.....	28
4.1	OBRAZY A OPISY	28
4.1.1	<i>Zobrazení Victorie .....</i>	<i>33</i>
4.1.2	<i>Monogramy .....</i>	<i>36</i>
4.1.3	<i>Křesťanská symbolika .....</i>	<i>40</i>
4.1.4	<i>Mince s voty.....</i>	<i>45</i>
4.2	ZNAČKY MINCOVEN.....	47
5	MINCOVNÍ REFORMA ANASTASIA I. ROKU 498.....	51
6	ZÁVĚR	55
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	59
	PŘÍLOHY.....	I

1 Předmluva

Římské mince – svědkové slávy tak výrazného světového impéria starověku, malá dokonalá umělecká díla, dějiny zvěčnělé v kovu, úplná galerie římských vládců... Takovými a ještě mnohými jinými epitety jsou oslavovány mince ražené pro oběh v římské říši za vlády slavných i těch téměř zapomenutých římských císařů. Jsou různé důvody, proč se k nim upíná pozornost a zájem mnoha lidí nejrůznějších profesí, vzdělání, osudů. Někdo je ohromen jejich krásou, jiný je fascinován historií, která se k nim váže, další se mincemi zabývá vážným odborným zájmem a nezapomínejme ani na tu početnou skupinu, která v těchto mincích našla jen vhodnou investiční komoditu.

Všimněme si jednoho ze jmenovaných důvodů – vědeckého zájmu, který již téměř tři staletí nutí stovky a tisíce nadšených badatelů, aby svůj čas věnovali studiu římských mincí a z nich četli a rekonstruovali dějiny starověku. Studium římských mincí, ačkoli se nejedná o tu nejsložitější oblast numismatiky, rozhodně není pro mělké povahy a vyžaduje mnoho času, vytrvalosti a zaujetí pro věc. Chceme-li, aby k nám starověké mince promluvily a vydaly své svědectví, musíme se seznámit s prací mnoha vědních disciplín; krom numismatiky také (bez pokusu o hierarchizaci) historie, archeologie, ekonomie, sociologie, chemie a dalších. Podaří-li se nám překonat všechna nastražená úskalí, promluví k nám mince svou vlastní řečí a vydají své pravdivé svědectví. Jen na naší straně je nebezpečí, že jejich sdělení neporozumíme správně.

Vydatného studia se dočkaly mince z celého období římských dějin, avšak některá období se však stále těší mnohem větší pozornosti, zatímco jiné oblasti jsou, nutno hned na začátku zdůraznit že neprávem, přehlíženy. Tento malý zájem je charakteristický zejména u mincí z pozdějších dob existence říše. Má to několik příčin: jednak blížící se konec existence říše a s ním spojený chaos, který se odrazil i na kvalitě měny, sílící christianizace římské společnosti (již osvícenec Gibbon označil konec římské říše za vítězství církve a barbarství nad rozumem), nástup středověku a s ním spojený i konec atmosféry starověku, která byla a je pro mnoho lidí velice přitažlivá. Zatímco tedy ještě mince Constantinovců jsou pro mnohé zájemce atraktivní, mince ražené po roce 364 v obecném povědomí splývají v jakousi těžko rozlišitelnou a málo srozumitelnou masu. Zejména pak mince 5. století trpí i tím, že zatímco v myslích většiny zájemců o starověk spadají už do středověké Byzance, tak naopak pro onu mnohem méně početnou skupinu byzantologů jsou to naopak mince ještě římské, a tedy ještě antické. Ruku v ruce s nízkou informovaností o skutečném stavu věcí jde i

přítomnost mnoha nepravdivých předpokladů, které o skupině pozdně římských mincí panují. Že jsou to mince nezajímavé, s motivy, které se beze změny opakovaly desítky a desítky let, že jsou na pohled ošklivé a nemají nám mnoho co sdělit. Přiznejme, že do jisté míry tyto předpoklady vycházejí z reality. Na druhou stranu zcela pomíjejí stejně ohromnou skupinu mincí, pro kterou tato označení neplatí, a které tedy těmto zevšeobecnujícím prohlášením odporují. Lepší představu o skutečném stavu problematiky lze získat jen vlastním studiem. Relevantní literatury, která by se zabývala pozdně římskými mincemi, je popravdě celkem málo, mnohem méně, než např. literatury rozebírající problematiku mincovnictví principátu, ať už v přísně odborném, nebo populárnějším duchu.

Tato práce se zabývá ikonografií pozdně římských mincí, tj. hlavní otázka prostupující celou prací zní: „Co se razilo na pozdně římské mince a proč?“ Každý badatel s jen trochu odbornějším zájmem sáhne automaticky po příslušných svazcích monumentálního korpusu *The Roman Imperial Coinage* (zkracováno jako *RIC*). *RIC* je v podstatě ohromný katalog, mající za cíl shromáždit a utřídit veškeré známé ražby císařského Říma ražené mezi roky 31 př. Kr. až 491 po Kr. Vycházel postupně v letech 1923 – 1994. Obsahuje deset dílů ve třinácti svazcích. Tématu této práce se týká svazek IX. (mince z let 364 – 395) a X. (mince z let 395 – 491). Při pohledu na data vydání jednotlivých svazků je zřejmé, že nebyly vydávány popořadě, ale na přeskáčku, i s jistým důrazem na jakousi „populárnost“ příslušného období. Tak tedy devátý díl vyšel již roku 1951, zatímco desátý až jako úplně poslední roku 1994. Na druhou stranu ale nespornou výhodou zůstává, že právě nejmladší desátý díl obsahuje v porovnání se staršími díly nejaktuálnější informace. Krom vlastního katalogu každý díl zahrnuje i obecný úvod do mincovní problematiky příslušného období. Avšak tento výklad je zejména v devátém dílu dosti stručný, problémů ikonografie se dotýká ještě méně, další informace se nacházejí jednotlivě roztržité i ve vlastním katalogu.

Nezastupitelnou úlohu má kniha Philipa Griersona a Melindy Maysové z roku 1992 *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*. V první části knihy je významný prostor věnován i ikonografii popisovaných mincí. Bohužel i zde je zejména problematice mincovních rubů věnováno méně prostoru, než by bylo vhodné, některé významné fenomény jsou zmíněny jen okrajově, nebo jen stručně sumarizovány, čímž však došlo k nepřesnému výkladu některých dílčích problémů.

Také v českém jazyce existuje literatura, která je vysoko ceněna pro svou odbornou úroveň. Je to kniha Karla Kurze *Mince starověkého Řecka a Říma – Antická numismatika*, která vyšla roku 2006. Tato publikace je především kompilátem velkého množství literatury a rozebírá problematiku veškeré antické numismatiky ze všech možných úhlů pohledu. Její nezastupitelný význam je především v tom, že předtím žádná podobná práce v českém jazyce neexistovala, a českému badateli tak poskytne dobrý výchozí bod pro získání požadovaných informací v jeho rodném jazyce. Důležitý prostor je věnován i ikonografii mincí, žel o ikonografii římských mincí ražených po roce 364 se čtenář mnoho nedozví. Celá obsáhlá problematika mincovní ikonografie z let 364 – 476 (východořímské mince z pozdější doby nejsou reflektovány vůbec) je zhuštěna jen do několika samostatných odstavců a dále zmínek v ostatním textu. Např. veškerá problematika rubních obrazů, vůbec nejobsáhlejší skupina motivů na pozdně římských mincích, je zde odbyta jediným odstavcem, který přináší navíc jen povšechné informace, které však platí spíše jen pro mince z doby před koncem 4. stol., neboť v pozdějším období došlo na rubech mincí přeci jenom k jisté kvalitativní změně. Zkrátka lze říci, že problematika mincovní ikonografie poslední třetiny 4. stol. je prezentována ve zbytečně stručné a navíc špatně pochopené formě, ikonografie 5. stol. je až na nepatrné zmínky vynechána zcela.

Ve snaze o zaplnění této mezery vznikla tato práce. Klade si za cíl seznámit čtenáře pokud možno obsírně s mincovními motivy užívanými na mincích v letech 364 – 498 po Kr. a zároveň je vysvětlit a učinit tak z mincí hovořící svědky konce římského impéria a konce starověku vůbec. Autorovi je jasné, že si nemůže dělat nároky na úplnost a absolutní přesnost. K obojímu by bylo třeba mnohem více času i prostoru a zkušeností. Zároveň je třeba se smířit i s tím, že možná již velmi brzo, jak postoupí jeho vědění, nebude s touto finální verzí své práce spokojen ani autor sám. To je však úděl všech těch prací, které se nespokojují jen s tím, že zopakují to, co bylo předtím již stokrát řečeno.

2 Úvod

2.1 *Problém dějinného vymezení*

Římské mince ražené v letech 364 – 498 po Kr. tvoří poslední skupinu římských ražeb a zároveň jsou posledními antickými mincemi vůbec. Mohlo by se zdát, že období více jak 130 let je příliš dlouhé, avšak mince této doby jsou již takové povahy, že neumožňují nenásilné rozdělení na menší úseky. Jsou svědky vzrušené doby, kdy končila nejen římská říše, ale s ní i antika, a kdy začínalo zcela nové období lidských dějin – středověk.

Někteří badatelé vnímají zejména mince 5. století již jako ražby byzantské. Určit, kdy přesně Byzanc začíná, co už byzantské je a co ještě ne, je obtížné už jen z toho důvodu, že žádný útvar jménem Byzantská říše ve skutečnosti nikdy neexistoval. Geograficky i politicky byl tento útvar stále východořímskou říší. Byzantinci sami sebe až do konce existence Byzance označovali jako Ῥωμαῖοι, tj. Římány. Považovali se za dědice slávy antického Říma a ve svých dějinách nespatořovali žádný předěl, který by jejich domněnku vyvracel. Označení „byzantská říše“ a „Byzantinci“ pochází až z období humanismu, kdy byla pocítována potřeba nějak odlišit středověký stát, který se kvalitativně od starověké římské říše skutečně podstatně lišil. Z toho důvodu je vskutku vhodné rozlišovat mezi antickou, latinskou a po většinu své existence pohanskou římskou říší a středověkou, křesťanskou a po většinou své existence řeckou říší byzantskou. Pro správné pochopení všech souvislostí je ale třeba mít neustále na paměti, že Byzantinci sami sebe takto nevnímali a římská říše s tou byzantskou stojí v jedné kontinuální vývojové linii.

Kdy ovšem začít vnímat východořímskou říši jako Byzanc? Která událost, které období se tak značně lišilo od předchozích, že opravňuje užívat nový název? Historicky vzato byl přerod Říma do Byzance proces pozvolný a dlouhodobý, proto byly jako body zlomu vybírány různé momenty z několika staletí.

Za zcela nevyhovující považuji názor, že byzantská říše začíná už Constantinem I. Velikým (307 – 337), resp. zasvěcením nového sídelního města Constantinopole 11. května 330. Povaha doby za vlády Constantinovců se opravdu neodlišovala od předchozích dob natolik, aby mohla být považována za novou kapitolu dějin. Římská společnost byla stále ještě do značné míry pohanská a např. constantinovské umění se svým charakterem blíží klasickým antickým vzorům více, než umění předchozího období, tedy tetrarchie. Další data, jako např. bitvu u Adrianopole roku 378 nebo

rozdělení římské říše na východní a západní část roku 395, lze chápat jako počátek konce římské říše, ale ne jako vlastní okamžik konce. Bez námitky nezůstává ani rok 476. Tehdy sice definitivně zanikla západní část říše, avšak východní části se tato událost významněji nedotkla a vývoj zde pokračoval nerušeně dál. Východořímscí císaři naopak získali skrze Góty nad Itálií určitou moc a Justinianus dokonce dokázal na přechodnou dobu navrátit většinu středomořského pobřeží říši zpět.

Za prvního byzantského císaře je často označován Anastasius I. (491 – 518). Domnívám se, že značný podíl na tomto vnímání má právě jeho mincovní reforma z roku 498, která je pokládána za moment vzniku byzantského mincovnictví. Jiní jako prvního byzantského císaře vnímají až Justiniana I. (527 – 565). Je to dáno nejen patrnou snahou, aby dějiny nové říše začínaly osobností velkého státníka (jakou byl pro císařský Řím Augustus), ale i faktem, že Justinianus vtiskl své říši nový charakter, který už tedy lze považovat za skutečně byzantský. Roku 529 nechal uzavřít filosofické školy v Athénách. Téhož roku byl také vystavěn první klášter Monte Cassino, a tak je toto datum pokládáno za definitivní konec antiky a počátek nové epochy, zcela křesťanské.¹ Roku 541 byl na východě zrušen úřad konzula a tím definitivně skončil důležitý římský státoprávní úřad a pojítka s minulostí, neboť konzulský úřad svými dějinami sahal snad až k samým počátkům římské republiky, asi tisíc let nazpět.

Za významné, ale již velice pozdní datum je udávána i vláda Heracleia (610 – 641), který opustil tradiční latinu a nahradil ji v roli úředního jazyka řečtinou. On byl prvním císařem, který zavrhl tradiční latinskou titulaturu a nechával se oslovovat nově jako βασιλεύς (*basileus*).

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že byzantské mincovnictví je umělý pojem a tzv. byzantské mince jsou ve skutečnosti stále mincemi římskými, které se plynule vyvinuly z mincí předchozí doby. Protože je ale nanejvýš vhodné rozlišovat mezi římskou a byzantskou říší, byl hledán předěl, který by bylo možno označit za počátek byzantského mincovnictví. Takový přirozený okamžik skutečně existuje, je jím právě mincovní reforma Anastasia I. z roku 498. Touto reformou se císař celkem úspěšně pokusil vyřešit dlouhotrvající krizi římské bronzové mince a římského oběživa vůbec. Výsledkem reformy bylo zavedení nové hrubé bronzové mince (dnes nazývané *folles*) a jejích dílů. Zároveň s tím byl vytvořen nový způsob pojetí rubní strany: dominujícím motivem bylo velké písmeno řecké abecedy, které zde ve funkci řecké číslice udávalo

---

¹ Vidman 1986, 54.

hodnotu mince. Mince se svou povahou a ikonografií rubů natolik odlišují od mincí z předchozích staletí, že je možno jejich zavedení objektivně považovat za počátek byzantského mincovnictví. Anastasius svou reformou formoval byzantské mince z obecných kovů vůbec. Na druhou stranu Anastasiovy zlaté ražby (a jediná mince stříbrná) stále pokračovaly v užívání původních mincovních systémů a zaběhlé ikonografie. Teprve za vlády Justiniana I. došlo k zavedení jistých drobných změn v dosavadní ikonografii, které se promítly i na zlaté mince a které lze označit za projev byzantinizace dosavadních motivů. Teprve však období ikonoklasmu v osmém století vymaže ze soudobých mincí poslední zbytky antické tradice.

Druhé datum, které vymezuje zájmové období této práce, je rok 364. Z numismatického hlediska již není tento předěl tak přirozený jako rok 498. Roku 364 nastoupil na trůn císař Valentinianus I., který byl schopen zajistit vládu pro sebe a své potomky, a tím založil novou císařskou dynastii. Vláda valentinianské dynastie trvala poměrně krátce, po Valentinianovi vládli z jeho pokrevní linie již jen jeho dva synové. Jeden z nich, Gratianus, ustanovil za svého spoluvládce vojevůdce Theodosia, který se coby Theodosius I. Veliký stal jednou z nejvýraznějších osobností své doby. Zároveň byl zakladatelem nového císařského domu zvaného theodosiovská dynastie. Protože se ale oženil s Gallou Placidií, dcerou Valentiniana I., bývají někdy obě dynastie spojovány do jedné, která je pak označována jako valentiniansko-theodosiovská (podobně se ale Valentinianův rod spojil s Constantinovci, když se Gratianus oženil s dcerou Constantia II. Constantií). Theodosiovci vymřeli roku 457 císařem Marcianem. Po něm nastoupil na trůn Leo I., zakladatel nové dynastie, jež se po něm zve leonovská. Jejím posledním příslušníkem byl již zmiňovaný Anastasius I. Po něm se císařem stal Justin I., zakladatel již byzantské císařské rodiny Justinianovců.

Z numismatického hlediska tvoří římské mince ražené mezi roky 364 – 498, poměrně jednolitou skupinu. Oběživu se v této době vyhnuly významnější reformy. Stále byly raženy ty samé nominály definované podle jednoho standardu. Jakékoli rozdělení mincovnictví tohoto období by tedy bylo více či méně násilné a na škodu porozumění celé problematiky. Ačkoli je třeba si připustit, že i rok 364 je jako počátek období zvolen uměle, a že mince z prvních let Valentinianovy vlády v podstatě pokračují v constantinovské tradici (mince z krátké roční vlády Jovianovy jsou obvykle zařazovány pod mince constantinovské dynastie). Teprve asi po jednom desetiletí se začíná projevovat nová tradice, kterou je možno označit za charakteristickou pro nové období. Tato tradice je typická zejména snižujícím se množstvím užívaných rubních

motivů a opisů. Na největší objem mincí bylo raženo jen několik málo rubních motivů a ještě méně legend, které však byly v této době přiřazovány k různým motivům, čímž se dosáhlo alespoň jistého zdání variability.² Po prvním desetiletí 5. století bylo na mincích užíváno dokonce ještě méně rubních typů, jejichž opisy nebyly téměř obměňovány. V této ustrnulé podobě byly pak mincovní obrazy realizovány až do konce 5. století.

2.2 Mincovní systém v letech 364 – 498

Valentinianus I., nastoupivší roku 364 vládu nad římskou říší, převzal peněžní systém od svých předchůdců. Tento systém byl formován od Constantina I. a Valentinianus I. ani jeho následovníci jej nijak zásadně neměnili. V podstatě lze říci, že zlaté nominály plynule přešly z pozdně římského mincovnictví do Byzance, kde se udržely až hluboko do středověku. Teprve přirozený vývoj byzantského peněžnictví na konci prvního tisíciletí je postupně nahradil novými nominály, mezitím se však tyto staré jednotky stačily přerodit do významných nominálů nejenom středověké Evropy, ale i arabského světa, který tehdy udržoval s Byzancí četné kontakty, většinou válečné povahy. Stříbrné mince byly v posledních letech římského mincovnictví raženy minimálně a v raně byzantském prostředí téměř vymizely. Roku 615 pak císař Heracleios zavedl zcela nový typ poměrně těžké stříbrné mince zvaný *hexagram*, čímž byla tradice pozdně římských stříbrných mincí přerušena.³ Bronzové mince pak byly nahrazeny novými už reformou Anastasia I. roku 498.

Mezi roky 364 – 498 po Kr. byly tedy v římské říši i nadále raženy mince ve všech třech základních kovech: zlatě, stříbře a obecném kovu, tj. v mědi a jejích slitinách.

Ze zlatých mincí byl nejvyšším nominálem *solidus*, definovaný jako 1/72 zlaté římské libry, takže ideálně vážil 4.55 g. Byl zaveden Constantinem I. snad už roku 309, nebo o něco později, a nahradil tak předchozí aureus.⁴ Solidus byl zamýšlen jako stálá, neměnná, „solidní“ mince, jejíž hmotnost ani obsah drahého kovu neměl podléhat změnám. Navzdory všem těžkostem se kupodivu podařilo během staletí tento záměr naplňovat, a tak se stal solidus přímým předchůdcem mnoha nejen evropských měnových jednotek. (Z mladších nástupců solidu jmenujme pro příklad třeba italské soldo, francouzský sou, nebo ve španělských koloniích jižní Ameriky rozšířený sol.)

---

² Kurz 2006, 155, srov. RIC IX, xl.

³ Grierson 1999, 13.

⁴ Kampmann 2011, 20.

Polovinou solidu byl zlatý *semissis*, vážící 2.27 g. Tato mince, zavedená už také Constantinem I., však byla vždy ražena v mnohem menší míře než solidus.⁵ Mimo to zavedl Constantinus I. i drobnou zlatou minci zvanou dnes *1½-scripulum*, která měla hodnotu 9 siliquí a hmotnost 1.7 g. Byla ražena ve velmi omezené míře, proto se předpokládá spíše její ceremoniální charakter. Naposledy byla ražena asi roku 388⁶, kdy ji definitivně nahradil zlatý *tremissis*, coby třetina solidu, s hmotností 1.52 g. Jeho ražba započala mezi lety 383 a 384.⁷ Brzy se stal hojně raženým nominálem a spolu se solidem nejvýrazněji utvářel zlaté pozdně římské a byzantské mincovnictví.

Ve stříbře byly raženy jednak *miliarenses* a pak *siliquy*. Oba nominály zavedl opět již Constantinus I. Jsou rozlišovány dva druhy miliarensí – tzv. lehké a těžké. Lehké *miliarenses* vážilo 4.55 g a bylo definováno, podobně jako solidus, jako 1/72 římské libry, tentokrát ovšem stříbrné. Těžké *miliarenses* mělo hmotnost 5.4 g. Oba druhy byly raženy současně, avšak jejich vzájemný poměr není znám. Naposledy byly raženy za vlády Arcadia a Honoria.⁸ Jako *siliquy* jsou označovány mince s hmotností kolem 3.4 g, u nichž se předpokládá, že platily 1/24 solidu. Ražba *siliquí* přetrvávala navzdory klesající hmotnosti až do Byzance.⁹

O názvech a vzájemných poměrech bronzových mincí není v této době známo téměř nic určitého. Proto je nejvhodnější užívat zažitě rozdělení mincí podle průměru do čtyř skupin: mince s průměrem větším než 25 mm jsou pak označovány jako AE 1, mince s průměrem 20 – 24 mm jsou označovány AE 2. Do skupiny AE 3 patří mince s průměrem 17 – 19 mm a mince menší jsou ve skupině AE 4.

Pro úplnost je třeba dodat, že mincovny produkovaly i velké ražby, které neměly mincovní charakter. Jsou označovány jako medailony nebo násobky. Ke konci římského mincovnictví byly raženy zejména ve zlatě a stříbře a jejich hmotnost skutečně odpovídá násobkům platných mincovních nominálů. Předpokládá se, že sloužily jako dary nebo reprezentativní předměty. Zatímco za principátu představovaly medailony skutečná dokonalá medailérská díla, od 4. století charakter jejich obrazů poněkud hrubne a stále více se blíží soudobým mincím. Protože veškeré medailony nebyly určeny k oběhu a představují svébytnou problematiku, je jim v této práci věnována pozornost jen v nezbytně nutné míře. Na druhé straně je dobré mít na paměti, že šlo

---

⁵ Kampmann 2011, 20.

⁶ Kampmann 2011, 20.

⁷ Kampmann 2011, 21, tam uvedená nesmyslná data nejsou nic jiného než chyba tisku.

⁸ Petrář – Fridrichovský 2008, 43.

⁹ Petrář – Fridrichovský 2008, 44.

vždy o oficiální ražby vycházející z císařských mincoven a některé jinak na mincích běžné prvky se poprvé objevily právě na medailonech. Také znatelně větší plocha medailonů umožňovala lépe propracovat jejich motivy, takže studiem medailonů je možno lépe pochopit některé jevy, které jsou na mincích hůře rozlišitelné.

Obecně lze říci, že přibližně do konce 4. století byly v hojné míře raženy všechny nominály, z nich nejvíce tradičně solidus a bronzy třídy AE 2 – AE 4. V průběhu 5. století je ale možné pozorovat jisté změny ve složení mincovní produkce, vysvětlitelné postupující krizí římské ekonomiky. Solidus nebyl kupodivu touto krizí téměř zasažen a byl stále ražen v hojné míře, což lze ovšem pochopit, pokud si uvědomíme, že zlaté mince vždy hrály kromě peněžní funkce i roli tezaurační a reprezentativní. Stejnou úlohu plnil i tremissis. Stříbrné mince byly raženy minimálně. Z bronzových nominálů se brzy začaly vytrácet bronzy třídy AE 2 a asi od dvacátých let 5. století byl ražen téměř jen bronz třídy AE 4. I ten byl ale ražen méně než dříve a postupně se navíc zmenšoval. Protože bronzové mince nebylo možno znehodnocovat snižováním obsahu drahého kovu, byla alespoň snižována jejich hmotnost. Z jedné hmotnostní jednotky tak bylo možno vyrazit více mincí než dříve. Zatímco za vlády Constantinových synů, kdy se bronz skupiny AE 4 poprvé objevil ve větší míře, kolísal jeho průměr okolo 15 mm, na konci 4. století již dosahoval průměru kolem 10 mm a i později se stále zmenšoval. Za Zenona měřil dokonce jen 8 mm¹⁰ a řadí se tak mezi nejmenší mince nejen antické ale světové vůbec. Dříve byly proto tyto mince označovány jako *nummus minimus* a v německé numismatice se toto poněkud archaické označení užívá často dodnes.

Jsou-li mince z konce 4. století hanlivě označovány za úpadkové, lze s tím při srovnání se skvostnými kusy principátu částečně souhlasit. Rozhodně ale nikdo nemůže pochybovat o tom, že nejenom razidla byla zhotovena pečlivě, ale že i ražba samotná probíhala s veškerou pozorností a pečlivostí. Později bylo bohužel na toto rezignováno a zjevná pečlivost byla věnována jen ražbě solidů. Zbylé nominály (včetně zlatých!) pak vykazují četné výrobní vady, které svědčí o vyslovené lajdáckosti, se kterou k jejich ražbě raziči přistupovali. Dosud byly k ražbě užívány střížky, které byly, s ohledem na starověké technické možnosti, až pozoruhodně kruhové. Nově mají mince často nepravidelný, někdy roztřepený okraj, oválný tvar apod. V následujících staletích občas střížky získají až bizarní tvary. Velice časté je nedoražení obrazu, vada, která byla

---

¹⁰ Kurz 2006, 157.

předtím na římských mincích téměř nepředstavitelná. Často se vyskytují též mince s excentrickou ražbou a zejména bronzové mince ražené na redukované střížky. To znamená, že byl k ražbě použit střížek znatelně menší, než byl mincovní obraz na razidle, takže obvykle opisy a okrajové části obrazu na minci chybí. Za principátu byly obvykle rub a líc na minci raženy ve vzájemném pootočení o 180°, popř. bez pootočení. Pravidelnost, s jakou se tento vztah líce a rubu na mincích objevuje je, uvědomíme-li si možnosti tehdejší ruční ražby, obdivuhodná. Samozřejmě můžeme uvažovat o masivním užívání jednoduchých pomůcek, které umožňovaly při ražbě mincí zachovat vždy shodnou polohu líce a rubu. Byla např. nalezena razidla, která používali padělatelé k ražbě falešných solidů Constanta z doby jeho vlády pod Constantinem I.¹¹ Každé razidlo bylo připojeno ke konci kovové tyče, jejichž druhé konce byly navzájem spojeny jednoduchým sklopným mechanismem.¹² Jiný nález pochází z byzantské doby a má podobu kleští, přičemž konce jejich čelistí jsou opatřeny razidlem.¹³ Podobně jako v prvním případě, i tady ražba probíhala tím způsobem, že neražený střížek byl vložen na spodní razidlo a následně přiklopen vrchním, respektive byl sevřen mezi razidla kleštěmi. Poté pregér (což je až středověký pojem), který vykonával vlastní ražbu, uhodil kladivem do vrchního razidla a tím vyrazil minci. Razidla přitom zjevně držel nějaký pomocník, takže pregér mohl při ražbě vyvinout větší sílu. Přestože se jedná o nástroje padělatelů, lze se domnívat, že obdobná, ne-li ještě lépe propracovaná technologie byla užívána i v oficiálních mincovnách. V 5. století již nemůže být o něčem podobném ani řeč. Razidla byla často zřejmě volná, resp. spodní bylo zapuštěno do masivního dřevěného špalku, který tlumil nárazy kladiva. Na něj při ražbě pregér položil neražený střížek, který poté přiklopil horním razidlem a úderem kladiva do něj vyrazil minci. Přitom horní razidlo mohl držet sám, nebo opět nějaký pomocník. Zachovat žádoucí shodnou polohu lícního a rubního razidla bylo při tomto způsobu ražby značně obtížné, takže ruby a líce na mincích jsou vůči sobě často tu více, tu méně pootočené. Jak je patrné, užívání sklopných mechanismů při ražbě nebylo nijak složité, naopak pomáhalo udržovat lepší kvalitu hotových výrobků. Právě zmíněná absence pečlivosti, znatelná na mincích z 5. století, dobře svědčí o prohlubující se krizi římské ekonomiky a tím i celého impéria.

---

¹¹ Göbl 1978, 139/241.

¹² Göbl 1978, Tafel 23/241.

¹³ Göbl 1978, 139/238, vyobrazení Tafel 22/238.

3 Líce mincí

3.1 Portréty

Hovoříme-li o portrétech na pozdně antických mincích, je třeba mít na paměti, že tyto portréty jsou sice zobrazením konkrétní osoby, avšak již nezachycují žádné její individuální rysy. Pro mince raného a středního principátu jsou charakteristické věrné portréty, zachycující skutečný vzhled portrétovaného. V této době byl standard rytecké práce na portrétech většinou velmi vysoký. Za vlády vojenských císařů, asi po polovině 3. stol., však nastupuje jistá ztuhlá stylizace, která vyvrcholí v období tetrarchie, kdy jsou císaři na svých mincovních portrétech v podstatě všichni stejní. Poté, co Constantinus I. upevnil svoji moc, navrací se na svých mincích zpět k jistému realismu, zcela v souladu s duchem tzv. constantinovské renesance, která byla snahou o návrat k nejlepším tradicím římského státu na vrcholu jeho moci. Zachycení jistých individuálních rysů je možno pozorovat i na některých mincích jeho nástupců, naposledy asi na mincích Magnentia a Decentia. V šedesátých letech 4. stol. je však tato tradice navždy opuštěna a vytváří se nový stylizovaný a univerzální typ, znázorňující císaře v strnulé pozici se silnou čelistí a bezvýrazným pohledem. V nové době již pro charakteristiku císaře nebylo důležité zachytit jeho podobu, ale důležité atributy moci. Nové pojetí císařského portrétu, které se snad utvářelo už za Constantinových synů a naplno se ujalo za vlády Valentiniana I., bylo pak přejímáno jeho nástupci až do období rané Byzance. Nutno však podotknout, že portréty v této době byly navzdory vši stylizaci většinou stále ještě náročně zpracované, zvláště v porovnání s portréty na mincích pozdějšího období Byzance. Kupříkladu na byzantských mincích 8. – 9. stol. bývá portrét konstruován často jen pomocí několika linek a dvou teček místo očí. Takovéto degradace portréty ani v 5. století ještě nedosáhly.

Pozdně antické portréty na mincích již nejsou takové povahy, aby nějakým způsobem reflektovaly věk portrétovaného. Jsou sice tak stylizované, že zachycují císaře *neurčitěho* věku, avšak několikrát se v pozdně římských dějinách stalo, že bylo císařem jmenováno dítě několik let nebo jen několik měsíců staré. Portrét na mincích pak na tuto skutečnost nijak nereagoval. Kupříkladu Theodosius II. nebyl ani rok starý, když se na počátku roku 402 stal spoluvládcem svého otce Arcadia, přesto je na svých nejstarších mincích zachycen běžným způsobem dokonce i ve zbroji se zbraní v ruce.¹⁴

---

¹⁴ RIC X, 240/9.

Doby, kdy bylo možno u některých císařů (např. u Caracally) na mincích sledovat jejich dospívání od dítěte až do dospělého věku, jsou nyní již dávno pryč.

Od dob republiky byla hladce oholená tvář nejtýpější úpravou vousů u římských patricijů a skrze to také projevem ryzího římanství. Proto i Augustus a jeho nástupci chodili hladce oholeni a takto je zachycují i jejich mince. Teprve císař Hadrianus tento zvyk porušil a po vzoru řeckých filosofů nosil vous. Jeho příkladu následovali i jeho nástupci. Za vlády vojenských císařů byli císařové portrétováni s naznačeným strništěm, a tato móda přecházela i v období tetrarchie. Teprve Constantinus I. se nechal v rámci návratu ke klasickým tradicím opět zobrazit s oholenou tváří (tzv. „traianovský typ“). K této změně došlo na počátku desátých let 4. stol., tedy v době, kdy Constantinus opustil tetrarchický schematismus a obnovil klasicizující realismus. Jeho příkladu následovali i jeho nástupci. Pouze Julianus II., ovlivněný novoplatonskou filosofií a známý svým odklonem od křesťanství, je na mincích ze své samostatné vlády zachycen s plnovousem. V pozdně římské době byl tedy vous vnímán jako projev pohanství. Také obyvatelé barbarika nosili vousy. Většina císařů se po roce 364 nechává zobrazovat s hladce oholenou tváří, ale je zde i několik výjimek. Pravidelně byli s vousem zobrazováni jen málo významní vzdorocísaři Procopius (365 – 366), Eugenius (392 – 394), Maximus (409 – 411) a Johannes (423 – 425). Zde může vous představovat odkaz na vojenské prostředí, z něhož tyto císaře vesměs pocházeli. U Eugenia však spíše skutečně jde o projev císařova filosofického zaměření, neboť Eugenius byl původem učitel rétoriky a také je o něm známo, že byl posledním císařem, který podporoval pohanské kultury.¹⁵ Mimo to bývá s vousem vzácně zachycen i Theodosius II. a po něm i Leo I. (obr. 29), Avitus a Zeno.¹⁶ Snad jde tedy o zachycení skutečnosti, že tyto císaře po jistou dobu skutečně vous nosili.

Při numismatickém popisu pojetí portrétu je třeba důsledně rozlišovat mezi tzv. hlavou a poprsím. Zatímco hlava zachycuje skutečně jen hlavu a krk, který je ukončen většinou zvlněnou linií, poprsí zachycuje i ramena a část hrudi, většinou oděná. Po roce 364 se bez výjimky vyskytuje portrét koncipovaný formou poprsí. Důvodem byl, jak se domnívám, právě zvýšený počet císařských insignií, které bylo nutné na ploše mince zachytit. Poprsí tradičně hledí doprava. Důvod pro převahu pravého profilu je spatřován v prosté skutečnosti, že portrét pojatý z pravého profilu byl pro rytce praváka snáze

¹⁵ Grierson – Mays 1992, 74.

¹⁶ Grierson – Mays 1992, 74 zdůrazňuje, že vous se objevuje u Theodosia II. a Leona I. na jejich konzulárních solidech a ostatních reprezentativních ražbách a vyvozuje, že v případě vousu Leona I. tedy nejde o zachycení skutečnosti, ale o pokračování tradice Theodosia II.

technicky proveditelný, než portrét zleva.¹⁷ Existují i mince s poprsím hledícím doleva, které se od ostatních typů s poprsím doleva liší absencí dalších atributů (obr. 4). Nezdá se však, že by otočení portrétu na druhou stranu mělo nějaký speciální význam.¹⁸ Spíše se jedná o ohlas mincí Constantina I. a jeho synů, kde se prosté poprsí vlevo vyskytuje častěji. Pro tuto domněnku také svědčí to, že se tento typ po smrti Theodosia I. již nevyskytuje.

Na pozdně antických mincích má císař na hlavě vždy diadém. Také kdysi užívané bohatší způsoby jeho ztvárnění byly již zapomenuty. Prakticky nejčastěji se diadém skládá ze dvou řad perel. Nad čelem jsou obě řady přerušeny medailonem, ať už oválného, nebo čtverhranného tvaru. Nad ním je ještě jedna výrazná perla. Nad šíjí je diadém zauzlen dvěma stuhami, které volně vlají ve vzduchu a jsou zakončeny perlami. Méně často se vyskytuje náročnější provedení, při kterém je diadém složen z drahokamů střídajících se s dvojicí perel, popř. jen z drahokamů.

Na klasickém původním typu portrétu zachycujícím poprsí vpravo je císař stabilně oděn do vojenského krunýře s koženými proužky chránícími ramena a ve vojenském plášti *paludamentu* sepnutém na pravém rameni sponou. Spona má oválný tvar a tři přívěsky zakončené perlami. V této době již neplní plášť a spona jen funkci doplňku, ale stávají se rovněž odznaky císařské moci. Je známo, že od Leona I. bylo součástí uvedení císaře do úřadu to, že mu konstantinopolský patriarcha osobně přehodil plášť přes ramena a připjal jej sponou.¹⁹

Již po roce 364 došlo občas k ražbě tzv. konzulárních solidů, které svou ikonografií jak na rubu, tak na lici zobrazovaly císaře při výkonu funkce konzula (obr. 1, 29). Konzulární solidy byly ve větší míře raženy až v 5. století. Na těchto mincích je poprsí císaře otočeno doleva. Císař je oděn v *trabeu triumphalis*, odznak konzulského úřadu, který se v 5. století přeměnil v *loros* (λῶρος), dlouhý úzký a vyšívaný šál, jenž se v byzantském prostředí stal nepostradatelnou součástí císařova úboru a významným prvkem byzantské císařské ikonografie. V pozdvihnuté pravici svírá *mappu*, šátek, jehož vhozením do arény konzulové zahajovali hry. Pravděpodobně z mappy se v Byzanci vyvinula *akakia* (ἀκασία), srolovaný šátek z purpurového hedvábí obsahující

¹⁷ Vlček 2014, 15, „When sketching a human head in profile, the natural tendency for a right-handed person is to sketch the head turned left – and a head turned left on the die would result in a head turned right on the coin.“ (Grierson – Mays 1992, 74).

¹⁸ Pro období Constantinovské dynastie se uvažuje o možnosti, že portrét otočený doleva přináležel císařům, kteří stáli na hierarchickém žebříčku níže než *senior Augustus*. (Kurz 2006, 142).

¹⁹ Grierson – Mays 1992, 75.

prach pro připomínku lidské smrtelnosti, který se stal důležitou regalií byzantských císařů. S ní byli také zobrazováni na mincích, držíce v pravici kříž nebo globus s křížem a v levici akakii. Na konzulárních solidech císař držel v levici, která sama nebyla vidět, slonovinové žezlo (*sceptrum*), popř. hůl (*scipio*), jež byla tradičním odznakem konzulů již v období republiky²⁰ a vycházela z žezla, jež bylo již v řecké mytologii odznakem nejvyššího boha Dia. Proto bylo také zakončeno soškou orla sedícího na globu, neboť orel byl tradičním poslem boha Dia, resp. Jova a usazen na globu znázorňoval vládu nad celým světem. Hůl zůstala symbolem autority i v nové době, avšak orel byl v křesťanském prostředí pochopitelně nevyhovující a byl nahrazen křížem. Přesto se výjimečně vyskytuje i zobrazení s orlem.²¹

Císař Probus zavedl na mincích nový typ portrétu, na kterém byl zobrazen ve vojenské zbroji, s přilbou na hlavě jak nese v levici štít a v pravici kopí opřené o rameno. Druhý typ zachycoval císaře, jak se štítem chrání, a připraven k boji má kopí vystrčené před sebe. Na tyto typy navázal v desátých letech 4. stol. Constantinus Veliký a k početnějšímu užívání došlo během válek s Liciniem, kdy motivy užívaly obě válčící strany. Znovu byl typ s vystrčeným kopím užit až na bronzech třídy AE 3 Juliana II.²² Za Theodosia I. je sice výjimečně císař někdy zobrazen s přilbou na hlavě (obr. 8; od Juliana II. je i na přilbě vždy umístěn diadém), avšak oživení portrétu ve zbroji a se zbraněmi přišlo až po rozdělení říše. Roku 397 se na solidu Arcadia²³ poprvé objevuje nový portrétní typ, který se hojně rozšířil a byl na mincích ražen po téměř tři staletí. Císař je na něm představen netradičně z čelního pohledu. Přitom však portrét není pojat přísně frontálně, císař má vždy hlavu mírně natočenou ke svému levému rameni. V tomto náznaku dynamičnosti je možno spatřit jeden z posledních ohlasů klasického antického umění. Císař je oděn ve vojenské zbroji, na hlavě má přilbici s vysokým chocholem a diádemem. V pravici drží kopí opřené o pravé rameno a v levici štít, z něhož je vidět jen část horního okraje. V největším množství případů je na štítu vyobrazen císař cválající s pozdviženou rukou na koni doprava, kuň přitom zadupává do země nepřítele. Zřídka je štít bez výzdoby, nebo se na něm vyskytuje obraz Victorie (obr. 13, 22, 32, 35, 40). V podstatě se jedná o typ, který zavedl již císař Probus, pouze není zachycen z profilu, ale *en face*. Pokusy o zavedení tohoto typu jsou známy již z

---

²⁰ Grierson – Mays 1992, 75.

²¹ RIC X, 333/1330.

²² Vlček 2014, 17–18.

²³ RIC X, 240/3.

mincí Constantia II. z padesátých let 4. stol.,²⁴ jedná se však jen o jednotlivé případy. Definitivní podobu a převahu při zobrazování získal až za Arcadia.

S portrétem pojatým čelně se na římských mincích předtím příliš nesetkáme, a když, tak jen na nejvyšších nominálech. Portrét čelně totiž klade na rytce mnohem větší nároky než profil, zvláště má-li být portrétovaný zachycen věrně. Jak už bylo ale řečeno výše, na konci 4. století nebyly v portrétech zachycovány žádné individuální rysy portrétovaného, stačilo tedy vytvořit jeden ideální typ, který byl poté jen kopírován. Portrét *en face* však přináší i výhody. „Z výtvarného hlediska dává jiné možnosti než vyobrazení z profilu. Má klady i pro pozorovatele; bezprostředněji přibližuje portrétovanou osobnost, která je více vztažena do zorného pole už i tím, že poskytuje přímý pohled z očí do očí, jak jsme mu zvyklí při styku s živými lidmi.“²⁵ Nový typ portréту se stal běžným na všech solidech ražených po roce 397 ve východní části říše. Naposledy se vyskytuje až na solidech Constantina IV. (668 – 685). Na semissech a tremissech byl z důvodu malé plochy zachován portrét z pravého profilu, to samé na solidech vycházejících ze západních mincoven. Od vlády Anthemisia byl nový typ ražen i na západě, přičemž předtím na západě solidy východního typu razil východořímský císař Leo I. Na počátku 5. století se výjimečně vyskytují pokusy zavést tento typ portréту na bronzových mincích, avšak neujal se.

Honorius oživil druhý původní typ, na kterém císař drží kopí před sebou. Na těchto speciálních solidech²⁶ je císař zobrazen v krunýři a paludamentu, s přilbou s diadémem na hlavě, jak drží v pravici kopí a v levici oválný štít, který je zachycen celý a je tudíž velmi malý. Na štítu je zobrazen christogram. Později se k tomuto typu vrátili ještě Theodosius II. (obr. 21) a pak ve větší míře Maiorianus (obr. 38), kteří se na rozdíl od Honoria nenechali portrétovat čelně, ale z profilu.

Portrét pojatý přísně frontálně se na mincích v této době vyskytuje zřídka. Nejčastější je situace, kdy na konzulárních solidech nemá císař hlavu otočenou doleva, ale čelně. Pouze na solidu císaře Olybria²⁷ je císař zachycen *en face* aniž by přitom pozvedal ruce s mappou a žezlem, nemůžeme tedy mluvit o konzulárním solidu, ale máme před sebou zcela ojedinělý případ pojetí císařova portréту. Přísně frontální pojetí se znovu objeví až za Justiniana I. načež se rozšíří a na byzantských mincích postupně zcela převládne.

---

²⁴ Grierson – Mays 1992, 74.

²⁵ Hlinka – Radoměský 1975, 284.

²⁶ RIC X, 334/1331 – 1332.

²⁷ RIC X, 421/3001.

Ještě jeden typ portréту se po roce 364 na mincích vyskytuje. Císař zde má hrud' a ramena oděná v krunýři a paludamentu sepnatém sponou zachycené tak, jak je běžné na klasických portrétech pojatých z pravého profilu. Avšak na rozdíl od nich má zde hlavu otočenou doleva. Anatomicky takováto pozice není možná. Těžko posoudit, jaký význam tento způsob portréту měl. Snad se jedná o poněkud neumělý pokus navázat na portréty, jaké se vyskytují již na mincích helenistických králů a později i na některých mincích římského císařství. Na nich je císařovo poprsí zachyceno zezadu, s hlavou otočenou doprava, jak hledí přes pravé rameno.

Portréty císařoven jsou velmi stereotypní. Nejčastěji se vyskytující portrét zachycuje císařovnu z pravého profilu. Císařovny zde na sobě mají vyšívanou tuniku, někdy i s chistogramem vyšitým na rameni. Po vzoru císařů nosí rovněž paludamentum sepnuté na pravém rameni sponou. Účes za sto let císařovny nezměnily. Vždy mají vlasy svázané do copu, jenž je vytažen nad týlem vzhůru a na temeni upevněn. Ve vlasech nosí klasický diadém ze dvou řad perel. Na zátylku jsou vyznačeny tři až čtyři konce stuhy zakončené perlou, zatímco diadémy císařů mají vždy vyznačeny jen dva konce. Kromě toho císařovny nosí perlové náušnice a perlový náhrdelník. V porovnání s předchozími dobami je na těchto portrétech kladen značný důraz na zachycení šperku, tak aby celkové vyznění portréту představovalo císařovnu jako nadpozemsky krásnou ženu, stejně jako to činí dochované prameny.²⁸ Mimo to se na těchto mincích objevuje ještě jeden neobvyklý prvek, jímž je Boží ruka (*manus Dei, dextera Dei*), která se vynořuje nad císařovnou z nebe a korunuje ji dalším diádemem (obr. 15, 17, 20). Vyobrazení Boží ruky je známo již z dřívějšíka. Poprvé se vyskytuje na mincích, které razili v letech 337 – 340 na památku zesnulého Constantina I. jeho synové. Na rubu těchto mincí je zobrazena ruka, jak se natahuje k zesnulému císaři jedoucímu v kvadrize. Znovu se objevuje na medailonu Constantia II. o váze 36 solidů, chovaném ve Vídni.²⁹ Dále se vyskytuje na mincích Arcadia ražených těsně po jeho nástupu na trůn roku 383. Další užití tohoto prvku se pak vztahovalo na východní část říše a zde na císařovny. Nevyskytuje se na mincích Honoria, avšak Arcadius použil, snad ve vzpomínce na své nejstarší mince, ruku Boží na všechny mince své manželky Aelie Eudoxie, když se roku 400 stala Augustou.³⁰ Asociace Boží ruky se zobrazením císařovny byla tak silná, že i když byla císařovna zobrazena v celé postavě i na rubu své

---

²⁸ Grierson – Mays 1992, 75.

²⁹ Grierson – Mays 1992, 76.

³⁰ Grierson – Mays 1992, 76.

mince, korunuje jí pravice Boží také zde (obr. 17). V podstatě se jedná o grafické zachycení toho, co bylo ve středověku vyjadřováno titulem *dei gratia imperator*, z Boží vůle panovník.³¹

Portrét pojatý přísně frontálně se výjimečně objevuje na solidech Licinie Eudoxie, pocházejících ze západních mincoven. Císařovna je na něm oděna buďto v paludamentum nebo loros. Na hlavě má bohatý perlový diadém, nad jehož střední rosetou nad čelem je umístěn výrazný kříž. Po jeho stranách z diádemu vyráží šest jakýchsi paprsků, popřípadě dva trojúhelníkové prvky („kočičí uši“). Pozoruhodné jsou perlové přívěsky (*prependulia*) splývající z diádemu po stranách hlavy až na ramena. Tento prvek se stane v Byzanci signifikantní součástí císařské koruny, pak bude přejímán i odvozenými insigniemi, např. uherskou Svatoštěpánskou korunou. Svým celkovým pojetím je popsán portrétní typ již naprosto byzantský (obr. 26).

Jak dlouhý vývoj prodělal římský císařský portrét na mincích od Augusta a jeho nástupců, kdy jen věrné zachycení císařovy podoby a nanejvýš vavřínový věnec ve vlasech stačily k tomu, aby bylo příjemci mince sděleno „Toto je císař!“. V nové době je k tomu potřeba zachytit stále četnější atributy císařovy moci, skutečná podoba císaře nemá již žádný význam a proto se ji rytci ani nesnažili zachytit, třebaže by toho byli schopni.

3.2 *Lícní opisy*

Opisy na líci, podávající informaci o císařově jménu a titulech, byly po roce 364 konstruovány podle vzoru, který vznikl na počátku dominátu, rozšířil se po smrti Constantina I. a po roce 364 zcela převládl.³² Tento typ opisu je tvořen podle vzoru DN *jméno císaře* PF AVG. Titul D(*ominus*) N(*oster*) (= „náš pán“) snad nejmarkantněji vystihuje změnu, která se udála v nazírání na císařský úřad se vznikem dominátu. Císař už totiž nebyl prezentován jako *primus inter pares*, první mezi rovnými, ale nepokrytě přímo jako *dominus et deus*, tedy pán a bůh. S christianizací římské společnosti sice

---

³¹ Pro zajímavost dodejme, že i v pozdějším byzantském mincovnictví se vyskytuje jiný způsob grafického zachycení této myšlenky. Např. na miskovitých *billon aspron trachea* Manuela I. (1143 – 1180) je na rubu zachycen v celé postavě stojící císař v *loru*, držící v pravici *labarum* a v levici *globus cruciger*, vedle něhož stojí Panna Marie, která mu pravicí klade na hlavu diadém a levicí má pozdvíženou v žehnajícím gestu. Na zlatých *hyperpyronech* téhož císaře se vpravo od císařovy hlavy vynořuje z nebe ruka Boží a dotýká se císařova diádemu.

³² Vlček 2014, 21.

vymizel aspekt božskosti císaře, avšak ten nadále vystupoval jako nezpochybnitelná autorita daleko převyšující všechny ostatní občany, v této době navíc již také poddané. Titul DN na mincích pak příjemci sděloval, jakým způsobem má císaře vnímat. Lícní opisy začínající titulem DN se poprvé vzácně vyskytly na mincích po odstoupení Diocletiana a Maximiana Herculia roku 305. Na mincích ražených za vlády Constantina I. se titul D(*ominus*) N(*oster*) vyskytuje také spíše nárazově, ačkoli je známo, že Constantinus Veliký byl takto osločován během celé své vlády.³³ Pravidelně se titul na mincích vyskytuje až po Constantinově smrti. Po roce 364 začínají, až na jednotlivé výjimky (viz níže), všechny lícní opisy titulem DN a takto plynule přejdou i do byzantského mincovnictví. Epiteton *Pius Felix* je běžně překládáno jako *Zbožný Šťastný*. Avšak titul *Pius* je třeba chápat spíše ve významu *Dobrotivý, Milostivý*, a podobně i *Felix* jako *Šťěstí poskytující, Milostivý*. Tímto způsobem byl demonstrován vztah vyššího (císaře) k nižším (poddaným, příjemcům mince).³⁴ Zároveň je třeba mít na paměti, že v christianizované římské společnosti měl titul *Pius* mnohem širší význam, než dříve.³⁵ Titul *AVGustus*, znamenající vznešený, bylo původně osobní jméno prvního římského císaře Octaviana Augusta, které přijal od senátu roku 27 př. Kr. Po jeho smrti bylo přejímáno i jeho nástupci a nabylo významu vládce vůbec.

Valens na svých mincích výjimečně užil i titul *perpetuus Augustus* (= „věčný císař“), který byl umístován na místo titulů PF AVG a který se v ojedinělých případech vyskytl již za Constantinových synů. Tento titul se rozšířil v 5. stol., kdy byl s oblibou využíván zejména na zlatých mincích. Přitom docházelo k různým zkracováním. Opisy typu PERPET AVG či PERP AVG nepřipouští žádné nejasnosti. Obtíže přináší zejména tvar PP AVG, neboť tvarem PP byl za principátu zkracován jeden z méně významných titulů *pater patriae* (= „otec vlasti“).³⁶ Tvar PP AVG by pak mohl být chápán jako *Pater Patriae, AVGustus*. Nicméně pro pozdně římské mince se předpokládá čtení *PerPetuus AVGustus*. Kdy došlo k posunu ve významu zkratky PP, nelze s jistotou určit.³⁷ Vzhledem k tomu, že titul *Pater Patriae* se na mincích v období principátu objevuje poměrně málo a znovu se titul PP na mincích vyskytuje ve stejnou dobu jako titul PERP AVG, domnívám se, že v období dominátu lze titul PP AVG číst již jen jako *PerPetuus AVGustus*.

---

³³ Kurz 2006, 139.

³⁴ Kurz 2006, 124.

³⁵ Kurz 2006, 136.

³⁶ Petrář – Fridrichovský 2008, 59.

³⁷ Sommer 2003, 18, pozn. 9.

Vynechání titulu DN na mincích vzdorocísaře Prisca Attala (409 – 410 a 414 – 415) může být chápáno jako vědomé odmítnutí titulu, který staromilští senátoři neuznávali.³⁸ Jeho mince mají opisy buď ve formě PRISCVS ATTALVS PF AVG nebo IMP PRISCVS ATTALVS PF AVG. Užitím titulu IMPerator se opisy hlásí zpět k tomu schématu lícního opisu, které bylo obvyklé za principátu, a které doznívá ve dvacátých letech 4. století.³⁹ Pro úplnost dodejme, že z předchozí doby existuje siliqua a bronz třídy AE 3, ražený mezi roky 364 – 367 v Lugdunu, s legendou IMP CE VALENS PF AVG.⁴⁰ Pearce však soudí, že tyto mince s tak podivnou legendou nemohly být určeny pro oběh.⁴¹ Také Zeno užil příležitostně titul IMP na mincích. Jeho opisy zní IMP ZENO FELICISSIMO SEM AVG (= „vládce Zeno nejšťastnějším věčným císařem“), popř. IMP ZENO SEMPER AVG (= „vládce Zeno, vždy císař“). Pozoruhodné je užití titulu *semper Augustus* (doslova „vždy císař“), který přetrvává v titulatuře vládců Svaté říše římské až do novověku. Proto také existuje jeho tradiční staročeský překlad „vždy rozmnožitel říše“. Zmenšující se rozměry některých mincí však nutily rytce ke zkracování opisů, např. jen na DN LEO, což je nejkratší lícní legenda na římských mincích vůbec (obr. 31).

Po roce 364 se již mladší členové panovnického kolegia neoznačují jako *caesares*, jak bylo běžné v předchozí době, ale užívají, stejně jako skutečně vládnoucí císařové, titulu Augustus.⁴² To platí již od roku 364, kdy byli jak Valentinianus I., tak jeho mladší bratr Valens označováni na svých mincích titulem Augustus. Roku 367 se stal spoluvládcem svého otce Valentiniana I. jeho osmiletý syn Gratianus, který byl také prohlášen augustem. Zdá se ale, že stále byla cítit potřeba na mincích nějakým způsobem odlišit mladší, nedospělé císaře. Nejstarší mince Gratiana nesou opis (přepsáno nerozděleno, jak lze číst na minci) DN GRATIANVS AVGG AVG. Mattingly navrhl tuto interpretaci: D(*ominus*) N(*oster*) GRATIANVS AVGG(*ustorum*) AVG(*ustus*) (= „náš pán Gratianus, Augustus, závislý na dvou [starších] augustech“ doslovně „Augustus [dvou] augustů“).⁴³ Formulí AVGG AVG snad mělo být autentizováno Gratianovo nástupnické právo.⁴⁴ Schindel však uvádí další možnosti interpretace, neboť jak bylo výše naznačeno, z vlastní mince není možné vyčíst ani

³⁸ Grierson – Mays 1992, 77.

³⁹ Kurz 2006, 138.

⁴⁰ RIC IX, 44/7 a 44/13.

⁴¹ RIC IX, 44, pozn. 7.

⁴² Kurz 2006, 140.

⁴³ Mattingly 1960, 232–233, překlad Kurz 2006, 140.

⁴⁴ RIC IX, 54.

správné rozdělení zkratk. Uvádí možnost čtení AVG G AVG a její interpretaci jako *Augusti gener, Augustus* (= „císařův zeť, Augustus).⁴⁵ Tento výklad by měl opodstatnění jen u mincí ražených po roce 374, kdy se Gratianus oženil s Constantií, dcerou Constantia II.,⁴⁶ avšak uvedená legenda se objevuje na mincích od jeho nástupu na trůn o sedm let dříve. Zajímavá je rovněž teorie, že titul AVGG AVG je převzatý z Persie, kde byl titul *šáhanšáh* (= „král králů“) pravidelným titulem sásánovských vládců. Je jí ale vytýkáno, že ve východních mincovnách, tedy tam kde by bylo možno předpokládat nejsilnější vliv sásánovské Persie, a kde by byl pak očekáván i první výskyt této legendy, se titul AVGGAVG nevyskytuje vůbec.⁴⁷

Po Gratianově smrti roku 383 začal být zřejmě používán nový systém, který byl občas nedůsledně užit snad již dříve. Zdá se totiž, že bylo zavedeno pravidlo, aby se na mincích dospělých císařů užívalo rozdělených lícních opisů, kdežto jejich nedospělí spoluvládci měli lícní legendy napsány v celku.⁴⁸ Snad se jedná o druhotný projev praxe, že portréty dospělých císařů byly na lici konstruovány větší, tudíž přerušovaly opis, avšak záhy byl zřetel kladen jen na rozdělení, popř. nerozdělení opisu. Tudíž jsou např. známy drobné bronzové mince třídy AE 4 Theodosia I., na kterých je portrét císaře velice zmenšen, avšak legenda je rozdělena, ačkoliv do ní císařova hlava vůbec nezasahuje.⁴⁹ Jak se zdá, tento úmysl, byl-li ovšem vůbec, nepřežil Theodosia I., neboť lícní opisy mincí vydaných po jeho smrti jsou rozděleny nebo naopak nerozděleny zjevně náhodně, bez jakéhokoli řádu.⁵⁰

Zajímavá situace nastala roku 474, když byl nástupcem Leona I. určen jeho sedmiletý vnuk Leo II. Regentem se stal jeho otec Zeno, který byl záhy jmenován spoluvládce. Zprvu byly mince Leona II. raženy jen s jeho jménem, ale brzy se objevuje neobvyklý opis DN LEO ET ZENO PP AVG. Přitom mince nese jen jeden portrét, pravděpodobně Leona II. (obr. 32). Poté, co se Zeno roku 476 znovu ujal vlády, nechal razit solidy s podivným lícním opisem, ve kterém se opět objevuje jakýsi Leo titulovaný jako Caesar: DN ZENO ET LEO NOV CAES. Podle Griersona a Maysové nejde o posmrtnou připomínku Zenonova zesnulého syna, ale o syna Zenonova krátce vládnoucího spolucísaře Armata.⁵¹ Pozoruhodné je užití titulu *caesar*, neboť ten hrál v

---

⁴⁵ Schindel 1999, 49.

⁴⁶ Roberts 1998.

⁴⁷ Schindel 1999, 50.

⁴⁸ Kurz 2006, 141.

⁴⁹ RIC IX, xxxvii.

⁵⁰ K tomu Grierson – Mays 1992, 78.

⁵¹ Grierson – Mays 1992, 172.

této době již okrajovou úlohu a na mincích se krom tohoto případu nevyskytuje. Těžko lze posoudit skutečný význam zkratky NOV. Možná jde skutečně o alternativní zapsání slova *nobilissimus*, jak se domnívají Grierson a Maysová⁵² neboť titul *nobilissimus caesar* byl obvyklým titulem na mincích následníků za Constantinovců. Mohlo by však jít i o něco jiného, např. o zkratku slova *novellus* ve významu mladý. Schéma prvního typu využili ve stejné době i východní uzurpátor Basiliscus (475 – 476) se svým synem Marcem, když na své mince razili DN BASILISCI ET MARC P AVG.

Roku 383 byly vydány první mince Aelie Flaccilly, manželky Theodosia I., a tímto počínem končí neobvykle dlouhá mezera ve vydávání mincí jménem císařovny. Předtím byly posledními ražbami císařoven mince ražené na památku Heleny a Theodory, vlastní a nevlastní matky Constantina I., které byly raženy zároveň s posmrtnými mincemi jejich syna v letech 337 – 340.⁵³ Naproti tomu mezi roky 383 – 491 získala většina císařoven titul *Augusta* a byly vyraženy mince s jejich podobou.⁵⁴ Císařovny v této době byly tedy titulovány jako Augusty, kterýžto titul se objevuje na jejich mincích za jménem. Lícní legendy císařoven měly standardní formu, tedy např. AEL EVDOXIA AVG. Avšak Galla Placidia, dcera Theodosia I. a manželka Constantia III. (421), dlouho vládla za svého nedospělého syna Valentiniana III. (425 – 455). Snad právě z tohoto titulu se na jejich mincích objevuje též opis D(*omina*) N(*ostra*) GALLA PLACIDIA P(*ia*) F(*elix*) AVG(*usta*).⁵⁵ V podstatě se jedná o regulérní opis náležející císaři, ovšem převedený do ženského rodu. Po Galle Placidii toto schéma použilo ještě několik císařoven.

Zejména v druhé polovině 5. století je možno pozorovat zhoršující se kvalitu provedení opisů. Objevuje se téměř kurzívní styl písma, který se ujme v Byzanci – bohužel, neboť znesnadňuje čtení legend. V opisech se množí chyby; častá jsou vynechaná nebo převrácená písmena. Transkripce bývá často chybná. Objevují se první případy, kdy do latinského textu proniká vliv řečtiny (např. DN ΛΕΩΝΣ ΡΕ AVG). Také jsou prvně použity nové tvary písmen, které se opět rozšíří na raně byzantských mincích; konkrétně Β místo Β a Ϙ místo V (ve významu U, např. ΑϘΓ).

---

⁵² Grierson – Mays 1992, 172.

⁵³ Brubaker – Tobler 2000, 578.

⁵⁴ Brubaker – Tobler 2000, 580.

⁵⁵ Kurz 2006, 141.

4 Ruby mincí

4.1 Obrazy a opisy

Při tvorbě rubních motivů se po roce 364 pokračovalo v tradici, která se vyvinula v období vlády Constantinovců. Dávno již byly pryč časy, kdy na rubech mincí byly ztvárňovány obrazy božstev nebo personifikace početných kladných vlastností císaře. Více prostoru i na drobných mincích získávaly složitější, někdy vícefigurové výjevy. Rubní motivy svým způsobem doplňovaly císařův portrét na líci. Stále se vztahovaly k osobě císaře samotného s cílem vykreslit jej jako dokonalého, vítězného a nezpochybnitelného vládce, který udržuje v říši klid, zajišťuje blahobyt a poráží veškeré vnější i vnitřní nepřátele říše a jejího lidu. Čím dál, tím více byl císař také prezentován jako správný křesťanský panovník, který svou autoritu opírá o Boží moc. Obrazy na rubu doplňovaly též vhodné opisy, které v této době však měly podobu spíše obecných, nic konkrétního neříkajících sdělení. Běžně také docházelo k tomu, že jeden opis byl kombinován s více motivy ze stále se ztenčujícího obrazového repertoáru, nebo naopak, že jeden motiv se mohl vyskytovat na mincích s více různými opisy. To je důležitý rozdíl ve srovnání s předchozí dobou, kdy bylo obvyklé, že pro jeden motiv se užíval jen jeden příslušný opis.

Také vlastní obrazy měly podobu neurčitých obecných výjevů, mylí se však Kurz, když tvrdí že „*naposled zareagovala státní propaganda na konkrétní situaci v roce 348.*“⁵⁶ Ruby mincí s obrazy vytvořenými k připomenutí aktuální události jsou známy ještě z 5. století. Jedná se o výjimečné případy, přesto existují. Jde o mince ražené k příležitosti svateb členů císařské rodiny. Roku 437 byly raženy solidy k příležitosti svatby Valentiniana III. s Licinií Eudoxií.⁵⁷ Na rubu s opisem FELICITER NVBTIIS (= „Na zdar sňatku“⁵⁸) jsou zobrazeni snoubenci, mezi kterými stojí Theodosius II., jenž je oba objímá kolem ramen. Tento sňatek dcery východořímského císaře Theodosia II. se synem Constantia III. znamenal důležité posílení dynastické sounáležitosti, která po smrti Theodosia I. utrpěla značnou újmu.⁵⁹ Znovu byl tento motiv užit k příležitosti sňatku Marciana s Pulcherií roku 450⁶⁰ a roku 491 na svatbu

---

⁵⁶ Kurz 2006, 154.

⁵⁷ RIC X, 260/267.

⁵⁸ Juvenalis ve svých *Satirách* píše, že zvolání „*Feliciter*“ je vhodné provolávat u příležitosti svatby (RIC X, 59).

⁵⁹ Göbl 1978, 252/3192.

⁶⁰ RIC X, 278/502.

Anastasia I. a Ariadne. V těchto případech však mezi snoubenci stojí už přímo Kristus.⁶¹ Je velice pravděpodobné, že i jiné rubní motivy reagovaly na dobové události, avšak pro mlhavost jejich pojetí je obtížné v nich tyto události rozpoznat.⁶²

Nejasné je například vysvětlení motivu užívaného v posledním dvacetiletí 4. století na bronzových mincích třídy AE 2. Tyto větší mince nesly na rubu opis REPARATIO REIPVB(*licae*) (= „Obnovení státu“). Motiv zobrazuje stojícího císaře čelně, s hlavou otočenou doleva, jak drží v levici victoriolu a pravicí pomáhá vsát klečící ženě s výraznou korunou na hlavě (obr. 7). A právě totožnost oné klečící ženské postavy je neznámá. RIC, a po něm i ostatní katalogy, ji označují prostě jako klečící ženskou postavu. Vzhledem k výrazné koruně by se nabízela interpretace, že se jedná o bohyni Týché, ochránkyni měst. Pak by na hlavě měla tzv. hradební korunu, tj. korunu v podobě hradby s věžovitými branami. Je-li tomu tak, jaký smysl pak má uvedený výjev? Mohlo by se jednat o Týché Constantinopolskou a i vzhledem k opisu by pak šlo o motiv císaře obrazně pozdvihujícího pokořené hlavní město říše k nové slávě. Popř. by Týché mohla být personifikací římského města obecně. Avšak na dobře dochovaných mincích je často zřejmé, že koruna má podobu spíše *corony radiaty*, čelenky, z níž vybíhá několik paprsků. Přitom corona radiata sama byla symbolem z předkřesťanských dob spojovaným se slunečními kulty a z mincí mizí za Constantina I.

Silný důraz byl kladen na vyjádření svornosti a jednoty obou císařů. K tomuto účelu bylo vytvořeno několik různých motivů vyjadřujících dvojedinost celé říše a svornost císařů. Tak s opisem VICTORIA AVGG (= „Vítězství [dvou] císařů“) se na solidech ražených v posledních desetiletích 4. stol. objevuje obraz dvou císařů sedících na jediném trůnu a držících spolu jeden globus. Za nimi pak stojí Victorie a rozprostírá nad císaři svá křídla (obr. 11). Císařové zde často mají kolem hlavy *nimbus*, tj. kruhem naznačenou světelnou záři, která se výjimečně objevuje na rubech mincí již za Constantia I. a za Constantina I. dokonce i jako součást lícního portrétu.⁶³ Ve druhé polovině 4. stol. je však nimbus vyhrazen jen pro ruby mincí, kde se vyskytuje kolem hlav císařů na některých motivech na zlatých a stříbrných ražbách. Siscijské lehké miliarenses z let 364 – 367 ukazuje jiný námět vyjadřující součinnost císařů.⁶⁴ Dva císaři stojí čelně, avšak tváře mají otočeny k sobě. Každý drží v pravici labarum a v levici globus, vše doprovází opis GLORIA ROMANORVM (= „Sláva Římanů“). Ve stejné

---

⁶¹ RIC X, 59.

⁶² Kurz 2006, 155.

⁶³ Kurz 2006, 142.

⁶⁴ RIC IX, 145/3.

době byly v Constantinopoli raženy solidy s opisem VIRTVS ROMANORVM (= „Udatnost Římanů“), které zobrazují dva stojící císaře čelně opět s tvářemi otočenými k sobě. Oba drží oštěpy a společně jedinou victoriolu, přičemž zobrazená Victorie oba císaře věncí věnci.⁶⁵ V letech 367 – 375 byly raženy solidy s opisem VOTA PVBLICA (= „Veřejné sliby“), na nichž byli zobrazeni dva císařové sedící na společném trůnu. Oba drží v levici žezlo a v pozdvihnuté pravici mappu. Po stranách trůnu sedí zajatci.⁶⁶ Pozornost byla věnována i propagaci dynastické myšlenky. Tak Theodosius II. razil solidy, na jejichž rubu byl s opisem SALVS REIPVBLICAE zobrazen císař sedící na trůnu, držící v pravici mappu a v levici žezlo zakončené křížem. Po jeho levici stojí menší postava – jeho syn Valentinianus III., také držící mappu a žezlo zakončené křížem. Takto je vyjádřena hierarchie mezi vládnoucím císařem a jeho nástupcem: syn stojí, je menší a umístěn po levici otce. Tímto způsobem byli oba císařové zachyceni při výkonu konzulského úřadu, proto bývá motiv často užit na rubu konzulárních solidů. Jinak je obvyklým rubem konzulárních solidů podobný typ, na němž je ovšem zachycený jen jediný císař sedící na trůnu a držící v pozdvihnuté pravici mappu a v levici žezlo zakončené křížem (obr. 29). Také Zeno razil pro svého syna Leona II. podobné mince, na jejichž rubu se stejným opisem jako u Theodosia II. sedí na společném trůnu Leo a Zeno, každý držící v pravici mappu. Mezi jejich hlavami je umístěn kříž (obr. 32).⁶⁷ Pozoruhodné však je, že následník je v tomto případě uveden na prvním místě – sedí po pravici svého otce, ne po levici tj. na méně významném místě. Také v opise je mu dána přednost před otcem: DN LEO ET ZENO PP AVG.

Mimo císaře se na mincích často objevují také personifikace. Nejčastější je zobrazení Victorie, které je však pro její význam věnována samostatná kapitola. Mimo ni se často vyskytují i personifikace obou hlavních měst říše, Říma a Constantinopole. Tyto mince svým způsobem navazují na tradici vzniklou již za Constantina I. Po zasvěcení nového sídelního města Constantinopole roku 330 došlo k mohutné ražbě bronzových mincí třídy AE 3, jejichž motivem byly na lici poprsí Romy a Constantinopole s opisy VRBS ROMA a CONSTANTINOPOLIS, a na rubu nesly motiv vlčice kojící Romula a Rema resp. Victorie stojící na lodní průře. Tyto mince byly masivně raženy až do roku 347 a staly se tak běžnou součástí oběhu. Nešlo tedy jen o ojedinělé příležitostné ražby. Jejich unikátnost spočívá mimo jiné i v tom, že tyto

⁶⁵ RIC IX, 210/5.

⁶⁶ RIC IX, 217/29.

⁶⁷ RIC X, 297/803 – 804.

mince nenesou žádné informace o osobě císaře, tedy vydavatele. Zobrazování Romy a Constantinopole svým způsobem opět znázorňovalo jednotu a dvojedinost rozdělené říše. Personifikace se od sebe příliš nelišily; podobnost jejich zobrazování opět měla podtrhnout myšlenku, že Constantinopolis je Nový Řím, Νέα Ῥώμη. Je poměrně obtížné s jistotou rozhodnout, zda se na konkrétní minci jedná o zobrazení jedné nebo druhé personifikace. Provedení bylo totiž v podstatě shodné, atributy nejisté a jen v případě Romy došlo někdy k výslovnému uvedení v opise: VRBS ROMA (obr. 3). Obvykle jsou obě figury zobrazovány sedící. Výjimkou jsou drobné bronzové mince třídy AE 3 ražené v Římě v letech 402 – 408, na nichž se objevuje spolu s opisem VRBS ROMA FELIX (= „Šťastné město Řím“) stojící Roma, držící trofej a victoriolu.⁶⁸

Nejčastější zobrazení Romy ji zachycuje zleva sedící na trůnu, popř. na zbroji či na kurulském křesle.⁶⁹ Na hlavě má přilbu, v pravici drží victoriolu a v levici žezlo, popř. obrácený oštěp, což je vykládáno jako znak dosaženého vítězství a míru.⁷⁰ Tento typ se nejčastěji vyskytuje na západních siliquách, kde mu však konkuruje typ s opisem VIRTUS ROMANORVM, zachycující tedy zřejmě Virtus v prakticky stejném postoji a se stejnými atributy jako Romu, takže přesné určení může být provedeno jen podle opisu.

Naproti tomu Constantinopolis je zobrazována vždy sedící na trůnu, oděv má však stejný jako Roma. Přestože později má po jejím vzoru na hlavě také přilbu, zpočátku byla zobrazována jako městská Týché s hradební korunou, popř. s obilní mírou (*modiolus*, coby symbol obchodního významu města) na hlavě (obr. 9).⁷¹ Nejmarkantnějším znakem pro rozpoznání Constantinopole je lodní příď – próra, o kterou se personifikace jednou nohou opírá. Próra má zřejmě odkazovat jednak na polohu města na břehu Marmarského moře u průlivu do Černého moře a tím na námořní důležitost města, částečně snad ještě i na bitvu na Hellespontu u Gallipoli, kde roku 323 porazil Crispus loďstvo Licinia I. a tím otevřel svému otci Constantinovi I. cestu do Byzantia.⁷² Na mincích 5. století je spatřován ten rozdíl, že zatímco Roma, do jisté míry věrná svým starobylým pohanským tradicím, je zobrazována s victoriolou v ruce,

---

⁶⁸ RIC X, 327/1271 – 1283.

⁶⁹ I když tento motiv, vyskytující se na některých Jovinových mincích z galských mincoven, může být ve skutečnosti jen nepochopená a proto špatně okopírovaná zbroj (RIC X, 58).

⁷⁰ Grierson – Mays 1992, 83.

⁷¹ Grierson – Mays 1992, 83.

⁷² Grierson – Mays 1992, 83.

Constantinopolis má v pravici globus cruciger. Roma nebyla nikdy zobrazena s tímto atributem v ruce.⁷³

Mimo tyto personifikace se výjimečně vyskytuje i zpodobnění Ravenny, a to na západních půlsiliquách z konce 5. stol. Zde má Ravenna v pravici žezlo a v levici roh hojnosti, na hlavě má pak hradební korunu; nohou se opírá o proru.⁷⁴ Opis není žádný. Kartágo, držící charakteristické obilné klasy, se objevuje na nevládním africkém mincovnictví a mimoto i na mincovních závažích (tzv. *exagium*).⁷⁵

Za Constantina I. značná část bronzového oběživa třídy AE 3 nesla motiv táborové brány s opisem PROVIDENTIAE AVGG(*augustorum*) (= „prozřetelnosti císařů“) resp. PROVIDENTIAE CAESS(*caesarum*) (= „prozřetelnosti Caesarů“). Tento motiv se vrací po roce 364 na různých nominálech bronzových mincí a s různými opisy – GLORIA ROMANORVM, SPES ROMANORVM, GLORIA REIPUBLICAE (obr. 4). V 5. století se objevuje na drobných bronzech přeci jen častěji, ovšem zdá se, že s pozměněným sdělením. Mince Valentiniana III. s opisem VOT(a) PVB(*lica*)⁷⁶ odkazují zřejmě ke skládání slibů během konzulárních svátků v letech 434 – 435, přičemž motiv brány má zřejmě symbolizovat císařův příchod, *adventus*. Později bylo vydáno velké množství mincí s opisem CASTRA⁷⁷, výjimečně ROMA⁷⁸, motiv brány zde pak má evokovat snad právě městské brány Říma.⁷⁹

Rubní motivy tvoří vůbec nejobsáhlejší a nejspletitější skupinu obrazů na římských mincích. Utřídit takto ohromné množství obrazů, vnést do něj nějaký systém a řád je díky tomu velice obtížné. Naštěstí mnohými rubními obrazy na pozdně římských mincích procházejí některé významné fenomény, díky kterým je možné přeci jenom roztřídit ruby mincí do několika skupin. Těmto skupinám se budou věnovat následující oddíly.

---

⁷³ Grierson – Mays 1992, 83.

⁷⁴ RIC X, 429/3216, 436/3307 – 3308, 439/3413.

⁷⁵ RIC X, 58.

⁷⁶ RIC X, 377/2123 – 2128.

⁷⁷ RIC X, 380/2160 – 2163.

⁷⁸ RIC X, 381/2164.

⁷⁹ RIC X, 60.

4.1.1 Zobrazení Victorie

Římská Victorie je dnes obvykle označována za bohyni vítězství. Tato definice však není přesná, je zjednodušující. Římské pojetí Victorie bylo poněkud složitější. Victorie skutečně byla římskou bohyní vítězství, nenáležela však mezi olympské bohy. U Římanů byla chápána spíše jako personifikace vítězství, nositelka vítězství a vítězství samo.⁸⁰ Její jméno samotné zároveň představovalo v latině výraz pro vítězství. V tomto ohledu byla tedy také ekvivalentem řecké bohyně Níké (srov. jméno bohyně Νίκη a řecký výraz pro vítězství νίκη). Pochopení tohoto pojetí Victorie je důležité, neboť nám umožní lépe vysvětlit jeden zajímavý jev pozdně římské mincovní ikonografie. Obrazy pohanských bohů definitivně vymizely z mincí s porážkou Licinia I. roku 324. Avšak i nadále byly na mincích užívány obrazy personifikací, např. měst, tj. obrazy Romy a Constantinopole. Stejně tak byla na mince ražena i zobrazení Victorie, a je možno říci, že dokonce tak bylo činěno ve větší míře, než v předchozích dobách. Za principátu se samozřejmě Victorie objevuje na mincích běžně, avšak co do početnosti její zobrazení nijak nevyčnívají nad obrazy většiny ostatních božstev a personifikací. Za Constantinovců však byla Victorie zobrazována na rubech mincí častěji a tento trend pokračoval i po roce 364. Tehdy se Victorie stala skutečně neoddělitelnou průvodkyní císaře. Svou roli mohl sehrát i fakt, že v pozdějších dějinách císařství lidé začali Victorii považovat přímo za ochránkyni říše.⁸¹ Snad by bylo možno říci, že čím více se říše zmítala v krizi a trpěla jednu porážku od nepřátel za druhou, tím více byl lid skrze obrazy na mincích utvrzován v přesvědčení, že Vítězství je císařovou neodmyslitelnou společnicí.

Zobrazení Victorie bylo tedy nenahraditelné a přečkalo díky tomu i všechna protipohanská tažení. Je všeobecně známý fakt, že právě v rámci protipohanských tažení nechal císař Gratianus roku 382 odstranit sochu Victorie (*Victoria Romana*) ze zasedacího sálu římského senátu. Tento čin je dnes často interpretován, spolu např. se zákazem olympijských her, jako projev definitivního vítězství křesťanství nad pohanskými kulty. Celá záležitost je však složitější, neboť se nezdá, že by tehdy socha Victorie vymizela ze senátu definitivně, i když je obtížné přesně rekonstruovat její osudy. Je však známo, že už samotné odstranění se setkalo se značnou nelibostí mnohých senátorů. Roku 384 se císař Valentinianus II. pokusil sochu do senátu navrátit,

---

⁸⁰ Grierson – Mays 1992, 81.

⁸¹ Adkins – Adkins 2012, 304.

čemuž však zabránil sv. Ambrož. Sochu na její bývalé místo vrátil až uzurpátor Eugenius (392 – 394), obhájce starých pohanských kultů, avšak po jeho porážce byla na rozkaz Theodosia I. opět odstraněna. Básník Claudius Claudianus se však několikrát zmiňuje, že byla na místě kolem roku 404, zřejmě tedy byla opět umístěna do senátu na popud Stilicha. Co se dělo dále, je nejasné. Snad byla socha definitivně odstraněna na rozkaz Honoria po porážce Prisca Attala roku 409, nebo byla zničena o rok později poté, co Alarich vyplnil Řím.⁸² Každopádně na mincích Victorie toto vše přestála bez úhony. Bylo jen třeba ji vhodně smířit s křesťanstvím, učinit z ní nositelku křesťanského, ne pohanského vítězství.

Bezprostředně po roce 364 probíhalo zobrazování Victorie podle vzorů zažitých v předchozím období. Masově byly raženy bronzové mince třídy AE 3 s opisem SECVRITAS REIPUBLICAE a obrazem Victorie kráčející doleva, držící v pravici věnec a v levici palmovou ratolest. Ke konci 4. století zase došlo k mohutné ražbě bronzů třídy AE 4, na nichž byla zobrazena Victorie kráčející doleva s trofejí opřenou o rameno v pravici, jak za sebou táhne za vlasy zajatce. To vše bylo doplněno opisem SALVS REIPUBLICAE. Ve druhé polovině 5. století bylo nejvíce na zlatých dílech, semissech a tremissech, užito motivu doprava kráčející Victorie, která nese v pravici věnec a v levici globus cruciger (obr. 27). Opis byl VICTORIA AVGVSTORVM. Už někdy po roce 367 vznikl později velmi oblíbený motiv: Stojící (brzy však pozměněno na sedící) Victorie otočená doprava spočívá levou nohou na globu (tento detail u typů se sedící Victorií chybí) a píše na štít opřený o *cippus*. Ve starověkém pojetí Victorie zapisovala na štít vítězství, na těchto mincích však na štít píše císařská vota (obr. 23). Pro císařovny byla často užívána upravená verze, kde Victorie nezapisuje na štít vota, ale velký christogram (obr. 15, 20). Theodosius II. zavedl po roce 420 na solidech nový typ, na kterém stojící Victorie zleva přidržuje pravou rukou velký, drahokamy zdobený kříž (obr. 22). Zprvu byla v opise uvedena císařská vota, v pozdějších emisích byl opis pozměněn na obvyklé VICTORIA AVGGG (= „Vítězství [tří] císařů“). Na konci 4. století byly stále ještě občas raženy drobné bronzy s motivem dvou Victorií stojících proti sobě a držících po věnci, motiv vzniklý už za Constantinovců.⁸³

Toto byly typy, na nichž se Victorie objevuje sama. Na konci 4. století byly vytvořeny typy, na nichž Victorie doprovází císaře. Např. po roce 395 došlo k ražbě bronzových mincí třídy AE 3, na nichž je spolu s opisem VIRTVS EXERCITI zobrazen

---

⁸² Grierson – Mays 1992, 82.

⁸³ Např. RIC IX, 187/63.

vlevo stojící císař, opírající je pravicí o kopí a levicí o štít, k němuž zprava přistupuje Victorie věncící jej věncem (obr. 18). Na rubech konzulárních solidů jsou zobrazeni v nerozlučné jednotě dva císaři sedící na společném trůnu a držící spolu jeden globus. Za trůnem stojí bohyně Victorie, která svá křídla ochranně rozprostírá nad hlavami obou císařů (obr. 11). Pozoruhodný je motiv užívaný v 80. letech 4. století na některých bronzích třídy AE 2. Spolu s opisem GLORIA ROMANORVM (= „Sláva Římanů“) je zobrazen císař zleva s pozdvíženou pravou rukou, který stojí na galéře kormidlované Victorií (obr. 8).⁸⁴ Jedná se o podobný motiv, jaký byl ražen po roce 348 v rámci emise FEL(icium) TEMP(orum) REPARATIO (= „obnovení šťastných dob“).⁸⁵ Rozdíl spočívá jen v tom, že na starším typu císař drží v pravici fénixe nebo Victorii na zeměkouli a v levici labarum s christogramem na látce. Na pozdějším typu je na lici císař zobrazen s helmou na hlavě a v rukách drží kopí a štít.

Často je Victorie na mincích zobrazována jako tzv. *victoriola*. Tímto termínem se rozumí zmenšenina sochy Victorie z římského senátu, která byla pravděpodobně od roku 238 darována senátem císaři vždy při převzetí vlády. V následujících letech se pak začíná na mincích objevovat v ruce císařově, za vlády Constantinových synů je pak pravidelně zobrazena v ruce císaře oděného do tzv. mírového oděvu jako skutečná insignie císařovy moci.⁸⁶ Tehdy už má ustálenou podobu: Victorie stojí na globu a v pozdvížené pravici drží věnec, kterým věncí císaře. Po roce 364 se na rubu mincí *victoriola* v ruce císaře objevuje ještě častěji. Nejběžnější je zobrazení, na němž císař stojí čelně, v jedné ruce drží *victoriolu* a v druhé labarum (obr. 2). Běžně se *victoriola* objevuje také v ruce sedící Romy, zatímco Constantinopolis, prostá vši pohanské tradice, drží v ruce globus cruciger, který se naopak nikdy neobjevuje v ruce Romy.⁸⁷ Nahrazení Victorie na globu křížem, což je pak nazýváno právě jako *globus cruciger*, rozhodně nemůže být ale vnímáno jako prosté nahrazení pohanského symbolu křesťanským. Globus cruciger se totiž často objevuje právě v ruce bohyně Victorie.

Globus cruciger se během dalšího vývoje stal vedle labara nejběžnějším mocenským symbolem v ruce byzantských císařů a jako takový byl přejat i středověkými vládci, kde se přerodil v říšské jablko.⁸⁸ Ovšem i *victoriola* se na mincích udržela pozoruhodně dlouho, naposledy se objevuje na mincích císaře Heraclia

---

⁸⁴ RIC IX, 183/44.

⁸⁵ RIC VIII, 35.

⁸⁶ Kurz 2006, 143.

⁸⁷ Grierson – Mays 1992, 83.

⁸⁸ Kurz 2006, 143.

ražených roku 629 na oslavu jeho vítězství nad Peršany.⁸⁹ Victorie samotná však vydržela na mincích jen do vlády Justina II. (518 – 527), kdy byla drobnou úpravou transformována v křesťanského anděla.⁹⁰ Victorie byla vždy ženského rodu a jako taková tak byla zobrazována i na mincích. Ještě na raně byzantských solidech je možno rozpoznat její poprsí, pod nímž má šaty stažené stuhou. Za Justina II. však dochází k té změně, že tento detail na zobrazené postavě již nenacházíme. Tato změna je vykládána právě tak, že došlo k nahrazení Victorie za křesťanského anděla, který byl stejně jako Victorie zobrazován v podobě okřídlené lidské postavy, jen byl mužského rodu, resp. byl bezpohlavní.⁹¹ Opis VICTORIA AVCCC (sic!) však zůstal zachován. Anděl na těchto mincích je zobrazen čelně, v pravici drží žezlo zakončené staurogramem a v levici globus (obvykle s křížem). Tento motiv byl ražen na ruby solidů až do konce vlády císaře Foky (602 – 610), za jeho nástupce Heraclia byl anděl nahrazen křížem stojícím na několika stupních, opis však zůstal nezměněn. Paradoxní je, že ještě za Fokovy vlády byla na rubech zlatých semissů zobrazována krácející Victorie v podobě, která se ustálila během 5. století.

4.1.2 Monogramy

Výrazným jevem typickým pro pozdně římské mincovnictví 5. století jsou tzv. monogramy. Pod pojmem *monogram* se v tomto případě rozumí složitá ligatura sestavená z několika písmen císařova jména, umístěná jako hlavní motiv na rubech nejmenších bronzových mincí třídy AE 4. Ačkoli se jedná o ikonografický námět pro antiku velice nezvyklý (hojně se vyskytující monogramy na řeckých ražbách tvořily jen drobný prvek v rámci jinak složitějšího motivu), přesto se na mincích monogramy rychle ujaly. Důvody jejich obliby spatřuji v několika následujících aspektech:

Zprvée, jak už bylo zdůrazněno výše, pohybujeme se v období, kdy největší procento bronzových nominálů tvořily mince, jejichž průměr leckdy kolísal i pod 10 mm, tudíž na samé hranici praktické únosnosti. Malá mincovní plocha a špatná úroveň kvality ražby způsobily, že na mnoha mincích bylo těžké, ne-li přímo nemožné identifikovat osobu konkrétního císaře – vydavatele mince. Zejména v tomto období, kdy se o vládu nad říší dělilo více císařů, bylo žádoucí, aby bylo možno rozlišit, které

---

⁸⁹ Grierson – Mays 1992, 82.

⁹⁰ Grierson 1999, 33.

⁹¹ Samo pojmenování „anděl“ původně pochází z řeckého slova ὁ ἄγγελος, tj. posel, přičemž člen ὁ je členem mužského rodu.

ražby spadají pod emisní činnost toho kterého císaře. Portréty však již nezobrazovaly nijak individuální podobu císaře, opisy se jmény a titulaturou byly často částečně nebo zcela nečitelné. Umístění výrazné značky sestavené z císařova jména na rub mince pak představovalo vhodný způsob řešení tohoto úskalí. To ostatně potvrzují i současní badatelé, pro které je monogram mnohdy právě jediným vodítkem pro přesnější určení konkrétní mince.

Dále zavedení monogramů uvítali jistě i řezači mincovních želez, pro které rytí z několika linií seskládaného monogramu na tak malou plochu rubního razidla bylo jistě mnohem méně náročné než tvorba sebeprostšího figurálního motivu. Ostatně už před zavedením monogramů byl nejužívanějším rubovým motivem bronzů třídy AE 4 jen prostý kříž umístěný ve věnci. Dále nelze vyloučit ani úvahu, že monogram svým vzhledem ladil s tehdy běžně užívanou křesťanskou symbolikou, kříži a různými Kristovými monogramy, a proto svým způsobem zapadal i do křesťanské církevní ikonografie.

Monogramy jednoho císaře užívané na jeho mincích se obvykle navzájem v detailech tu více, tu méně odlišují. Přirozeně byly snahy na základě těchto rozdílů vnést do problematiky monogramů systém a roztřídit monogramy do typů a variant. Domnívám se však, že právě u těchto pokusů více než kdy jindy hlavní úlohu hrál subjektivní cit toho kterého autora, na jehož základě shledal nějaký rozdíl dostatečně relevantním pro uznání za nový typ, či naopak jej označil jen za nepodstatnou odchylku. Proto se také počty jednotlivých typů a variant monogramů v literatuře někdy i dosti liší. Obecně lze ale konstatovat, že každý císař užíval na svých mincích jen jednu základní formu svého monogramu, která se však může na mincích objevovat v různých variantách. Snad jen některé varianty monogramů císaře Zenona se odlišují od základní formy více.⁹²

Interpretace monogramů bývá leckdy nejednoznačná. Je to způsobeno tím, že v takto složité ligatuře je možno některá písmena spíše jen předpokládat, než s jistotou rozpoznat. Čistě pro ilustraci – litera M by mohla podle logiky starověkých tvůrců být čtena i jako IMI, přičemž ale obě písmena I zcela splynula se svislými díky písmene M. Také písmena, která jsou jasně rozlišitelná, je možno číst i vícekrát, i když v monogramu jsou zapsána jen jednou. Navíc v monogramu není ani nijak stanoveno pořadí jednotlivých rozpoznávaných písmen.

---

⁹² Grierson – Mays 1992, 81, srov. např. Rowe 2010.

V největší míře byly monogramy užívány na mincích ve východní části říše. Poprvé se vyskytly na poslední emisi malých bronzů císaře Theodosia II., ražených přibližně mezi roky 445 – 450.⁹³ Císařův monogram se skládá z písmen THEOΔ, takže už zde se projevuje později poměrně časté míšení řecké abecedy a latinského písma. Tento první monogram je znám v několika variantách, které se ale liší jen v nepatrných detailech. Kent⁹⁴ rozlišuje pět typů, Morello⁹⁵ pět typů v sedmi variantách, přičemž za dvě nové varianty jsou ve skutečnosti označeny zrcadlově převrácený monogram a monogram, u něhož není vyryta horní příčka písmene T (obr. 25).

Ke skutečnému rozmachu v užívání monogramů na mincích došlo za vlády následujícího císaře Marciana (450 – 457). V období zhruba stejně dlouhém jako bylo předchozí období užívání monogramů Theodosia II., bylo vytvořeno již 8 typů v 11 variantách (podle Kenta), resp. 13 typů ve 22 variantách (podle Morella) (obr. 28). Za vlády Leona I. (457 – 474) byly užívány dva základní typy monogramu.⁹⁶ Oba typy byly seskládány z písmen latinské abecedy, avšak jejich čtení bylo odlišné. Kent soudí, že první, starší typ obsahoval císařovo jméno v genitivním tvaru (LEONIS), zatímco druhý, mladší typ má být čten LEONTA, což je ovšem tvar řeckého akusativu.⁹⁷ Mimo to RIC X popisuje šest typů v osmi variantách, Morello udává devět typů ve čtrnácti variantách. Na některých raných bronzových mincích byl někdy užit místo monogramu obraz lva, v tomto případě se však také jedná o narážku na císařovo jméno (obr. 30).⁹⁸ Všechny monogramy císaře Zenona se objevují na mincích datovaných až do jeho druhé vlády (476 – 491), kterou císař nastoupil po odstranění svého rivala Basilisca. Je známo mnoho variant: RIC X rozlišuje 14 typů v 15 variantách, Morello 15 typů v 18 variantách. Některé typy jsou poskládané prostě jen z písmen ZENO resp. ZHNΩN⁹⁹, jiné obsahují císařovo jméno ve tvaru řeckého genitivu. U císaře Basilisca (475 – 476) jsou rozlišovány mince z vlastní vlády a společné vlády se synem Marcem. Oba druhy ražeb se odlišují i vlastními monogramy. Monogram z císařovy samostatné vlády je složen z písmen BASILCO, kdežto na mincích ražených spolu se synem Marcem monogram vznikl spojením jmen obou emitentů – BAS MAR. Do tohoto období spadají také mince s jediným známým monogramem císařovny, jíž byla Basiliscova žena

---

⁹³ RIC X, 277/462 – 465.

⁹⁴ RIC X.

⁹⁵ Morello 2000.

⁹⁶ RIC X, 60.

⁹⁷ RIC X, 60.

⁹⁸ RIC X, 60.

⁹⁹ Grierson – Mays 1992, 80.

Zenonis. Jsou rozlišovány dva typy obsahující nominativní tvar císařovna jména. Obtížná situace je u monogramů, které jsou pokládány za monogramy uzurpátora Leontia (484 – 488). Špatný stav dostupného materiálu znemožňuje přesné určení mincí, a tak zatímco někteří autoři považují předmětné mince za ražby Leontia z Antiochijské mincovny, jiní pokládají příčku písmene T za neúmyslnou chybu rytce a považují tak tyto mince za běžné ražby Leona I.¹⁰⁰ Posledním císařem, který užíval na svých mincích monogramy, byl Anastasius I., který do své mincovní reformy roku 498 pokračoval v zažité mincovní tradici svých předchůdců. Mezi roky 491 – 498 tak byly raženy mince s celkem pěti známými typy monogramů v deseti variantách (podle Morella) (obr. 36). Po roce 498 se monogramy na mincích již nevyskytují. Pozoruhodnou výjimkou je poreformní nikomedijský follis Anastasia I., kde se na rubu mince mezi svislými dříky velkého písmene M, tedy tam, kde bychom běžně předpokládali značku mincovní dílny, objevuje Anastasiův monogram, a to ve stejné podobě, jako se dříve vyskytoval na předreformních mincích.¹⁰¹

Také v Západořímské říši, která v této době již směřovala ke svému neodvratnému zániku, byly na mincích užívány monogramy, ovšem v mnohem menší míře, než tomu bylo na východě. Nejstarší případ monogramu na západořímských mincích pochází z období jedenapůlročního interregna následujícího po smrti Libia Severa (461 – 465).¹⁰² Libius Severus byl pouhou loutkou, dosazenou a ovládanou ve skutečnosti vlivným vojenským velitelem germánského původu Ricimerem. Po Libiově smrti probíhala mezi Ricimerem a východořímským císařem Leonem intenzivní diskuze o osobě Libiova nástupce, až byl roku 467 konečně ustanoven císařem Anthemius. Mezitím byly stále raženy mince se jménem a tituly Libia Severa v opise, avšak monogram na rubu náležel právě Ricimerovi. Jsou rozlišovány tři jeho různé monogramy. Dalším císařem užívajícím monogramů byl právě Anthemius (467 – 472). Je známo sedm typů. Posledním císařem, který na západě říše razil na své mince monogram, byl Julius Nepos (474 – 475), podle některých autorů *de facto* poslední západořímský císař, neboť vláda jeho nedospělého syna Romula Augusta nebyla na východě říše nikdy uznána.¹⁰³ Jeho jediný známý typ monogramu má podobu slova NEPOS.

---

¹⁰⁰ Rowe 2010.

¹⁰¹ Schindel 2011, 127/15.

¹⁰² Rowe 2010.

¹⁰³ Petrář – Fridrichovský 2008, 348.

Pro úplnost dodejme, že existují také mince ražené s monogramy germánských králů, kupř. Odoakara, Gundobada, Athalarica a dalších, kteří na konci 5. a v 6. století vládli Itálii. Formálně byli podřízeni východořímským císařům a z tohoto titulu razili také své vlastní mince, ovšem se jménem východořímského císaře. Specifikem jejich drobných bronzových ražeb je, že na lici je tedy v opise titulován vládnoucí východořímský císař, kdežto monogram na rubu náleží právě germánskému králi. Problematika těchto monogramů je však ještě komplikovanější než problematika monogramů na regulérních vládních ražbách a přesahuje rámec této práce. Je však dobré mít na paměti, že i tyto ražby existují.

Monogramy byly vždy zakomponovány do věnce (resp. ke konci svého výskytu na mincích i do hladkého kruhu), podobně jako předtím vota nebo kříže, kterýžto motiv monogramy ostatně nahradily. Zpočátku, když byla ještě práce rytců do jisté míry pečlivá, byla mezi konce věnce umisťována kamej, popř. kříž. Brzy byl však věnec ztvárňován bez rozdělených konců. Pod věnec pak bývala umisťována i značka mincoven.

4.1.3 Křesťanská symbolika

Křesťanská symbolika po roce 364 nabývá zcela nových rozměrů a rysů, než v předchozím období. Zatímco za Constantina I. se symboly s nepochybně křesťanským sdělením vyskytují jen zcela výjimečně na několika mincovních typech, a i za vlády Constantinových synů se objevují celkem zřídka, po roce 364 dojde v jejich užívání ke značnému rozmachu a v 5. století bychom naopak našli jen málo mincovních typů, které jsou zcela prosty jakékoli křesťanské symboliky. Přitom křesťanské symboly na mincích je možno rozdělit do těchto tří kategorií: jednak jsou to symboly, které slouží jako hlavní obrazový námět. Dále některé symboly jen doplňují jiný, větší obrazový motiv, a konečně některé křesťanské symboly mohou sloužit pouze jako mincovní značky, takže křesťanské sdělení v jejich případě není. Přitom první a poslední skupina symbolů se vyskytuje jen na rubních stranách mincí, s druhou skupinou je možno setkat se jak na rubech, tak na lících.

Křesťanské symboly, které zabírají celou plochu rubu a slouží tak jako hlavní obrazový motiv, jsou výjimečně známy již na mincích ražených před rokem 364. Na některých bronzových mincích galského vzdorocísaře Magnentia a jeho spoluvládce Decentia (oba 350 – 353) se vyskytuje na rubu velký christogram mající ve volných

úhlech písmene X litery A a ω. Tento motiv doprovází opis SALVS DD NN AVG ET CAES (= „Blaho našich pánů augustů a caesarů“). Jedná se o motiv s bezpochyby křesťanským sdělením, celkem vzato je to však motiv ojedinělý a podivuhodný.

Znovu se podobný motiv objevuje až na ražbách Aelie Eudoxie datovaných do přelomu 4. a 5. stol., kde je na rubu semissů užit motiv velkého christogramu vepsaného do věnce¹⁰⁴ a na tremissech je podobný motiv, jen místo christogramu je užit kříž (obr. 16).¹⁰⁵ Tento motiv, zprvu užitý jen na některých ražbách císařovny, se dočkal rozmachu s početnou emisí Arcadiových bronzových mincí třídy AE 4, ražených v letech 404 – 406. Na nich je užit motiv latinského kříže bez věnce, zato ale s opisem CONCORDIA AVG (= „Svornost císařů“).¹⁰⁶ Přejít na tento motiv jistě usnadnil práci rytcům razících kolků, pro které bylo vytvoření tohoto prostého kříže na tak malé ploše nepochybně snazší, než rytí sebeprostšího figurálního motivu. I z mincí je však patrné, že jim činilo i nadále obtíže vyrytí drobného opisu, takže na emisích bronzů třídy AE 4 ražených už za Theodosia II. v letech 425 – 435 je nově kříž vepsán opět do věnce (obr. 24).¹⁰⁷ Tento motiv ostatně hojně užívaly obvykle císařovny na svých drobnějších zlatých ražbách. Od tohoto základního motivu jsou také známy některé zajímavé varianty. Tak na púlsiliquách Constantina III. ražených v Lugdunu v letech 408 - 411 se objevuje tlapatý kříž bez legendy, po jehož stranách jsou písmena A a ω.¹⁰⁸ Totožný motiv užíval na stejném nominále ve stejné mincovně v letech 411 – 413 i Jovinus.¹⁰⁹ Asi v letech 425 – 435 užíval Valentinianus III. na svých bronzích třídy AE 4 také motiv latinského kříže, ovšem bez věnce, ale s opisem SALVS REIPUBLICAE¹¹⁰ (= „Blaho státu“, přičemž latinský výraz *salus* je možno překládat jak „blaho“ i jako „spása“). Některé zlaté mince ražené v Římě roku 472 pro Olybria nesou na rubu motiv latinského kříže s opisem SALVS MVNDI (= „Spása světa“).¹¹¹

Za povšimnutí stojí ostatně motiv kříže jako takový. Jedná se totiž v podstatě o nejranější příklady, kdy byl kříž užit v oficiálním umění. Kříž, jakožto popravčí nástroj, na kterém zemřel Ježíš Kristus, byl samozřejmě užíván křesťanskými skupinami i dříve. Avšak ještě za Constantina I. bylo ukřižování používáno jako běžný trest smrti, tento

---

¹⁰⁴ RIC X, 241/18.

¹⁰⁵ RIC X, 242/21.

¹⁰⁶ RIC X, 249–251/108 – 141.

¹⁰⁷ RIC X, 275/440 – 455.

¹⁰⁸ RIC X, 350/1545.

¹⁰⁹ RIC X, 354/1722.

¹¹⁰ RIC X, 376/2110 – 2117.

¹¹¹ RIC X, 422/3001 – 3003.

způsob Constantinus I. zakázal asi až někdy po roce 320.¹¹² Přesto však bylo třeba ještě uplynutí dvou generací, než byly zapomenuty negativní reminiscence spojené s tímto způsobem popravy a kříž se mohl z prostředku obzvláště odpudivé a potupné smrti přerodit v symbol křesťanské spásy. Vůbec poprvé se kříž na mincích (pomineme-li různé mincovní značky, které někdy měly i podobu kříže¹¹³) objevuje v osmdesátých letech 4. století, ale jen jako drobný detail rubního obrazu, jen jako součást globu cruciger v ruce Victorie.¹¹⁴

Před křížem byl nejčastěji se vyskytujícím symbolem christogram, tj. znak vytvořený spojením několika písmen Kristova jména. Christogramem, neboli též chrismonem, se nejčastěji rozumí tzv. chí-ró monogram složený z prvních dvou písmen slova ΧΡΙΣΤΟΣ a mající podobu . Často se na mincích objevuje tzv. *staurogram* (σταυρός = „kříž“), tj. kříž, jehož horní rameno přechází do písmene P (). Výjimečně se na mincích objevuje i tzv. jota-chí monogram vzniklý kombinací prvních písmen Kristova jména ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ a tvarem připomínající hvězdu - . Jak už bylo řečeno, christogram se coby hlavní rubní motiv poprvé vyskytl již v padesátých letech 4. století. V pátém stol. však jeho popularitu přeci jenom poněkud umenšil kříž, zejména však chí-ró monogram se však objevuje na mincích stále dosti hojně. Zejména nahrazuje kříž ve věnci na rubech zlatých ražeb. Za povšimnutí stojí solidus Licinie Eudoxie z roku 439, kde je na rubu veliký christogram vepsaný do hladkého kruhu, kolem kterého je opis SALVS ORIENTIS FELICITAS OCCIDENTIS (= „Blaho východu, štěstí západu“).¹¹⁵

Druhou skupinu, ze všech tří vůbec nejpočetnější, tedy tvoří křesťanské symboly, které jsou užity jen jako součást jinak většího obrazu. Hned od roku 364 je možno se na rubech mincí setkat s motivem labara, které císař drží v ruce. *Labarum* je křesťanská vojenská zástava, která na sobě nese christogram. Poprvé se vyskytla asi roku 324 v bitvě u Chrysopole.¹¹⁶ Roku 327 pak došlo k ražbě mincí, na jejichž rubu je zobrazeno labarum probodávající hada.¹¹⁷ Na špici je umístěn velký christogram, na látce praporu jsou naznačeny tři medailony s portréty Constantina a jeho synů. V tomto unikátním motivu tak došlo k prvnímu užití nepochybně křesťanského symbolu na

---

¹¹² Kurz 2006, 149.

¹¹³ Kurz 2006, 149.

¹¹⁴ RIC IX, 324.

¹¹⁵ RIC X, 260/269.

¹¹⁶ Kurz 2006, 149.

¹¹⁷ RIC VII 572/19 a 573/26.

minci.¹¹⁸ Jinak za Constantina I. nebylo na mincích křesťanských symbolů užíváno (až na některé výjimky s poněkud sporným výkladem) a teprve za Constantinových synů se vyskytuje labarum na mincích přeci jenom častěji. V tomto případě se však christogram přesunul ze špice praporu na jeho látku, a ve stejné podobě se pak labarum vyskytuje i na mincích po roce 364. Křesťanský historik Socrates Scholasticos však upozorňuje, že například v Egyptě se k labaru hlásili jak křesťanští, tak pohanští vojáci, neboť obě skupiny považovaly labarum za svoji zástavu.¹¹⁹ To lze zdůvodnit poněkud složitějším původem christogramu, který nevznikl jako nový křesťanský symbol. Ve skutečnosti křesťané pouze adoptovali starší pohanské magické znamení,¹²⁰ které mohli někteří pohané vnímat v původním významu ještě na přelomu 4. a 5. stol., v době Socratova života.

Labarum se po roce 364 zpravidla objevuje na těch rubních typech, na kterých je stojící císař zobrazen v celé postavě. V pravici drží labarum a v levici victoriolu, ke které má také otočenu tvář. Paradoxně i zde se někdy mohou vyskytnout i jiné pohanské prvky, než je třeba samotná victoriola, jejíž problematika byla rozebrána již výše. Na rubu solidu z římské mincovny, raženého mezi roky 367 – 375, se vyskytuje popsáný motiv, avšak u císařovy levé nohy navíc stojí orel s věncem v zobáku.¹²¹ Toto je motiv známý právě ještě z pohanských rubních obrazů, kdy se orel samozřejmě vyskytoval jako průvodce nejvyššího boha Jova. Na počátku dominátu se velice rozšířil motiv s opisem IOVI CONSERVATORI, který zobrazoval Jova v podobné pozici, jako nový typ ukazuje císaře, a u Jovových nohou se často objevoval také orel s věncem v zobáku. Užití tohoto kdysi pohanského motivu lze snad zdůvodnit poměrně ranou dobou vzniku příslušných mincí, přesto je však užití tohoto výjimečného detailu nanejvýš překvapivé.

Jiný motiv pak ukazuje císaře držícího v pravici labarum a levicí se opírajícího o štít. Na bronzových ražbách byl zpočátku v oblibě motiv císaře kráčejícího doprava, který nese labarum v levici a pravou rukou za sebou vleče zajatce (obr. 5). Zpočátku je na látce labara zobrazován skutečně chí-ró monogram, ten je ale brzy nahrazen prostým X, výjimečně křížem. Mnohdy jakoby starověcí rytci pozapomněli na význam písmene X, nebo ho vůbec neznali, a pojímali je spíše jako dekoraci volné plochy. Tak znázorňovali X nakreslené přes celou látku s konci zasahujícími až do rohů a s tečkami ve volných úhlech. Jindy už jim na minci nezbýval dostatek prostoru na vykreslení

¹¹⁸ K tomu podrobněji Kurz 2006, 149.

¹¹⁹ RIC IX, xli.

¹²⁰ Kurz 2006, 149–150.

¹²¹ RIC IX, 120/18.

celého praporu, takže zachytili jen jeho horní a boční okraje. Spodní okraj zcela zmizel, na jeho místě byla zato vykreslena císařova ruka svírající tyč labara. V takovémto případě litera X chyběla buď úplně, nebo byla zachycena jen její horní polovina. Na západě říše se po rozdělení ujal na zlatých solidech motiv stojícího císaře držícího v pravici labarum a v levici victoriolu, navíc ale ještě šlapajícího jednou nohou po ležícím nepříteli. Motiv doprovázel opis VICTORIA AVGGG. Po Arcadiově smrti razil císař Honorius solidy s pozoruhodně modifikovaným obrazem: stojící císař čelně drží v pravici žezlo zakončené staurogramem a levicí spočívá na jílci meče. Z nebe jej diadémem korunuje ruka Boží a císař pravou nohou šlape na krk ležícímu lvu s hadím ocasem.¹²² Potupený lev, stejně jako lidský nepřítel představuje poražené nebezpečí obecně. Na některých solidech vzniklých od dvacátých let 5. století císař šlape po hadu s lidskou hlavou (obr. 37, 38).¹²³ V takovém případě drží v levici Victoriolu a v pravici žezlo zakončené křížem. V této době ostatně žezlo zakončené křížem v podstatě nahradilo labarum v ruce císaře a takto se často objevuje jak na líci, tak na rubu konsulárních solidů. Tento typ zavedl Valentinianus III., a pošlapaný had snad představuje jeho rivala Johanna.¹²⁴ Typ se ovšem vyskytuje i později a v takovém případě lze předpokládat spíše jen obecné sdělení. Samozřejmostí je bohatě variabilní zobrazování globu cruciger. Na solidech císaře Anthemia je zobrazena svornost a jednota mezi císaři motivem dvou stojících císařů, kteří oba společně drží globus cruciger s nápisem PAX.¹²⁵ Jiný typ však zobrazuje oba císaře, kteří spolu podepírají jeden velký kříž.¹²⁶ Oba typy nesou obligátní opis SALVS REIPUBLICAE. Další příklady užití křesťanské symboliky byly již popsány výše, neboť zejména v 5. století už křesťanská symbolika prostupuje veškeré římské mincovnictví.

Poslední skupinou křesťanských symbolů jsou křesťanské symboly ve funkci pouhých mincovních značek. Jednalo se o malé značky umísťované na ruby mincí, nejčastěji někam do pole mincovního obrazu, nebo k značce mincovny. Přesný význam těchto značek není dosud zcela objasněn, s největší pravděpodobností šlo o značky pro vnitřní potřebu mincovny, snad tak byly označeny jednotlivé emise, nebo něco podobného. Měly různou podobu, např. věnec, slunce, hvězda, i jen pouhá tečka, a některé měly i podobu křesťanských symbolů – kříž, christogram, staurogram. Výběrem

¹²² RIC X, 331/1310 – 1311.

¹²³ Např. RIC X, 364/2005 – 2006.

¹²⁴ RIC X, 56.

¹²⁵ Např. RIC X, 412/2803.

¹²⁶ Např. RIC X, 416/2866 – 2871.

mincovních značek byl pověřen správce mincovny (*procurator monetae*), takže o aplikaci těchto značek nerozhodoval císař, ani nikdo z jeho nejbližšího okolí.¹²⁷ Z těchto důvodů vyplývá, že tyto značky nebyly ani nositeli žádného křesťanského sdělení (obr. 8, 14, 17).

4.1.4 Mince s voty

Vota byly slavnostní sliby skládané bohům, které tvořily důležitou součást římských kultů. Svým způsobem bylo votum pojímáno jako smluvní dohoda mezi soukromníkem, popř. celým římským státem a božstvem. Při složení slibu (*votum suscipere*) bylo přesně stanoveno, co žadatel od božstva žádá, a co se na oplátku zavazuje splnit (*votum solvere*). Je samozřejmé, že veřejné sliby skládané jménem státu měly větší význam než sliby soukromých osob, a proto jim byla věnována také pozornost na mincích, nejvíce od období vlády Constantinovců. Sliby učiněné jménem státu byly skládány konzuly při nástupu do úřadu, tedy na začátku roku. Pravidelně bylo žádáno o zdraví panovníka (*vota pro salute imperatoris*) a o zdar pro stát (*vota pro salute rei publicae*). Sliby byly pravidelně obnovovány, a to každý rok, nebo po pěti, deseti či dvaceti letech (*vota quinquennalia, decennalia, vicennalia*). Za dominátu se vytvořil jednotný úzus, kterým byla vota na mincích uváděna. Na prvním místě se uváděly sliby splněné (*vota soluta*) a to v podobě VOT(is) a číslovka udávající počet let, na které byly předchozí sliby složeny, obvykle následované uvedením slibů složených na další období (*vota suscepta*). Ta byla uvedena zkratkou MVLT(is), která vznikla pravděpodobně během 3. století konfúzním spojením s aklamací *multis annis (imperes) = ať vládneš mnohá léta*.¹²⁸ Sliby učiněné na další období byly na mincích připočítávány k předchozím splněným slibům, takže např. po splnění slibů za uplynulých pět let byly složeny sliby na dalších pět let, což bylo na mincích označeno nápisem VOT V – MVLT X, neboť byly složeny sliby již na celkem deset let příslušného panovníka.

Největšího rozmachu se uvádění vot na mincích dočkalo právě za Constantinovců a poté plynule přešlo i do pozdně římského mincovnictví. Ve všech obdobích bylo k uvádění vot přistupováno s překvapivou invencí a pestrostí. Nejobvyklejší byl případ, kdy byla pro vota vyhrazena celá rubní strana. V tom případě

---

¹²⁷ Kurz 2006, 149.

¹²⁸ Kurz 2006, 59.

pak byla vota vepsána obvykle ve čtyřech řádcích do velkého věnce, např. tedy VOT/XXX/MVLT/XXXX. Někdy mohou být uvedeny jen splněné sliby – pak na minci stojí třeba jen VOT V. Za života Constantina I. bylo obvykle kolem věnce ještě uvedeno, komu zmíněná vota náležejí, např. D N CONSTANTINI MAX AVG (= „[sliby] našeho pána Constantina Maxima Augusta“), za vlády Constantinových synů však věnec zaujímá celou plochu rubu a v této podobě přechází i do mincovnictví po roce 364 (obr. 6). Ve spodní části mince byla značka mincovny vepsána mezi volné konce stuhy věnce. V pátém století však místo ve věnci zaujímá stále častěji kříž, resp. christogram a vota ve věnci zůstávají typická jen pro východní stříbrné nominály – těžkou miliarensi a siliqua a dále pro nejmenší bronzové nominály, zatímco na západě nepřekročila vládu Honoriova.¹²⁹ Na východě se však vota naposledy objevují výjimečně ještě na mincích Justiniana I.¹³⁰ Degradace původních obrazů však byla v této době již značná. Na konstantinopolských siliquách císaře Marciana se vota ve věnci objevují naposledy,¹³¹ poté byl ve věnci uváděn text SAL/REI/PVI.¹³² Stejně ražby byly produkovány i pro Leona I.¹³³ Na konstantinopolských siliquách ražených císařem Zenonem někdy mezi roky 476 – 491 se opět objevuje věnec, který však již nese dosti enigmatické nápisy SRI/REI/RHL,¹³⁴ SRA/REI/BAI¹³⁵ (což je zjevně zdegenerovaná legenda SALVS REIPUBLICAE¹³⁶), VOT/VMTI/LTIS¹³⁷ (kde lze ještě rozpoznat původní aklamaci VOT ... MVLT), popř. TOV/VIMV/LTI¹³⁸ (obr. 33).

Jinak byla vota zakomponována i do složitějších figurálních obrazů, přičemž ale schémata vytvořená za Constantinovců po roce 364 mizí a vznikají schémata nová. Za Theodosia II. se vyskytuje vůbec nejméně nápaditý způsob zápisu vot: vota jsou zde zapsána prostě do rubního opisu, což je způsob, který nebyl předtím nikdy použit, v nové době se však rozšířil a byl užíván na rubech solidů často s různými rubními obrazy (obr. 22). Jiný motiv, vytvořený nedlouho po roce 364, zachycuje stojící Victorii zprava, jak zapisuje vota na štít opřený o *cippus*. Později byl tento motiv upraven pro mince císařoven, na kterých Victorie zapisuje na štít christogram (viz výše), ale na

¹²⁹ Grierson – Mays 1992, 84.

¹³⁰ RIC X, 59.

¹³¹ RIC X, 59, RIC X, 281/528.

¹³² RIC X, 281/529 – 532.

¹³³ RIC X, 290/646 – 649.

¹³⁴ RIC X, 311/943.

¹³⁵ RIC X, 311/944.

¹³⁶ Grierson – Mays 1992, 85.

¹³⁷ RIC X, 311/945.

¹³⁸ RIC X, 311/945a.

mincích císařů byla nadále na štítě udávána vota. Na drobnějších nominálech, např. semissech, byly z důvodu úspory místa často vynechány zkratky VOT ... MVLT, takže výsledný text má podobu třeba jen XX/XXX (obr. 23).¹³⁹ Typ užívaný ke konci vlády Theodosia I. na solidech ukazuje sedící Romu a Constantinopolis. Obě personifikace mají na hlavě helmu a v ruce sceptrum, Constantinopolis má nohu opřenou o lodní proru. Společně drží štít s uvedenými voty (obr. 21).¹⁴⁰ V Constantinopoli byl ražen podobný typ, jen je na něm vyobrazena pouze na trůnu ozdobeném lvími hlavami sedící Constantinopolis s hlavou otočenou vpravo a nohou opřenou na proru. V pravici drží sceptrum a levicí přidržuje štít s uvedenými voty.¹⁴¹ Pozoruhodný je i antiochijský solidus ražený v letech 367 – 375, na jehož rubu s opisem SPES R(ei)P(ublicae) jsou zobrazeni dva sedící císařové ve vojenském oděvu. Oba mají v rukách globus a žezlo. Mezi nimi stojí malá v tóze oděná figura, nad jejíž hlavou se vznáší štít s nápisem VOT/V/MVL/X.¹⁴² Rub milánského solidu císaře Honorio raženého roku 402 zase zobrazuje stojícího císaře zašlapávajícího zajatce. Císař svírá v pravici vojenskou standartu, na jejíž látce tentokrát není christogram, ale nápis VOT/X, a levicí podpírá štít s nápisem MVL/XX.¹⁴³ Jinak byla v 5. století hojně využívána schémata vytvořená ve století čtvrtém, jedinou invencí bylo už zmíněné užívání vot jako rubního opisu.

4.2 Značky mincoven

Užívání značek mincoven je jev typický pro pozdější fázi římského mincovnictví. V prvních staletích římského císařství produkovala mince téměř výhradně římská mincovna. Pokud byly v některých dobách v provozu i jiné mincovny, lišily se jejich výrobky navzájem svou ikonografií. Teprve od poloviny 3. stol. dochází k otevírání nových mincoven a zároveň k stále větší unifikaci mincovních obrazů. Z praktických důvodů bylo třeba dokázat odlišit produkci jednotlivých mincoven, a proto brzy došlo k vytvoření základního schématu značek mincoven, které v období dominátu již tvoří neodmyslitelnou součást rubních obrazů. První značky mincoven se vzácně na mincích objevují za vlády Philippa I. (244 – 249) a Galliena (253 – 268), pravidelně jsou pak užívány od vlády císaře Aureliana (270 – 275).¹⁴⁴

¹³⁹ RIC X, 243/33 – 33a.

¹⁴⁰ RIC IX, 132/60 – 61.

¹⁴¹ RIC IX, 224–225/47a – d.

¹⁴² RIC IX, 277/20.

¹⁴³ RIC X, 319/1209.

¹⁴⁴ Petrář – Fridrichovský 2008, 62.

Po roce 364 byly značky mincoven užívány v podstatě ve stejné formě, v jaké se ustálily během Diocletianových reforem. Značky mincoven sestávaly obvykle z prvních písmen názvu města, ve kterém příslušná mincovna sídlila tedy např. LVG pro Lugdunum, TES pro Thessaloniku atp. Značky byly vždy umístěny na rubu mince ve spodní úseči zvané *exergus*, která byla obvykle od mincovního pole oddělena čarou, která zároveň sloužila jako podstava pro mincovní obraz. Byl-li námětem rubu velký věnec, byla značka mincovny vkomponována mezi konce jeho stuhy. Často jsou před vlastní značku mincovny umístěna ještě písmena SM, která znamenají *sacra moneta* a je třeba je chápat jen ve významu „mincovna“.¹⁴⁵ Tento způsob označování mincoven se ustálil za Constantinovců a po roce 364 se beze změny vyskytuje na bronzových ražbách. Mincí z drahých kovů se však v roce 368 dotkla Valentinianova reforma, která na zlaté mince přidala za značku mincovny zkratku OB, což je zkratka výrazu *οβρύζον*, resp. *obryzum* (ryzí zlato). Zároveň lze OB číst i jako řecké číslice, jejichž hodnota je v tomto případě 72, a jak již bylo uvedeno, solidus byl definován jako 1/72 římské libry.¹⁴⁶ Zkratka OB se však vyskytuje na všech zlatých nominálech, nejenom na solidech. Stříbrné mince pak nesou zkratku PS, což značí *pusulatus*, resp. *argentum pusulatum* (ryzí stříbro). Za Gratiana se na mincích také poprvé objevuje značka COM, později COMOB, která označovala úředníka s titulem *comes auri*, jenž byl zodpovědný za odpovídající ryzost kovu.¹⁴⁷ Tato značka, která se ke konci 4. století rozšířila v západní části říše, však zabírala prostor pro regulérní značku mincovny. Proto byl vytvořen nový systém, kdy mincovna byla označována dvěma výraznými písmeny z názvu města, např. M-D (Mediolanum), R-M (Řím), R-V (Ravenna), jež byly umístovány po jednom po obou stranách mincovního obrazu. Ve druhé polovině 5. stol. se však i na mincích ražených v západní polovině říše, v Itálii a v Arles, objevuje místo označení COMOB značka konstantinopolské mincovny CONOB. Tento jev však nelze přičítat ničemu jinému než rytcům razidel, jejichž práce byla stále méně pečlivá a kteří se dopouštěli záměny M a N často (např. i ve slovech IMVICTA, SENPER atp.).¹⁴⁸ Do stejné kategorie ostatně patří i jiné modifikace této značky, jako COIIOB, COIIOB atd.

Složitější situace byla na východě říše, kde se konstantinopolská mincovna důsledně držela označení CONOB, zatímco soluňská mincovna přijala v letech 378 – 383 rovněž zkratku COM, resp. po roce 392 COMOB, kterou pak důsledně užívala až

¹⁴⁵ King – Sear 1987, 5.

¹⁴⁶ Grierson 1999, 5.

¹⁴⁷ RIC IX, xxxv.

¹⁴⁸ Grierson – Mays 1992, 55.

do vlády Theodosia II., kdy byla v letech 402 - 408 nahrazena opět značkou TESOB, později od Marciana THSOB. Zajímavé je, že na některých z prvních razidel byla značka TES vytvořena přímo přerytím předchozí značky COM, a zkratka OB je občas od zbytku značky oddělena tečkou.¹⁴⁹ Za Zenona se však znovu vrací značka CONOB, takže přiřazení k soluňské mincovně je možno provést jen podle stylu, popř. podle dvou hvězd, objevujících se v rubním poli namísto jediné, jak bylo běžné na konstantinopolských ražbách.¹⁵⁰ Byzantské mincovnictví zpočátku přejalo systém pozdní římské říše a na všechny zlaté mince razilo značku CONOB, která je v tomto případě již jen označením vysoké ryzosti použitého kovu: Κωνσταντινοπόλεως Οβρύζοι, ve významu „Konstantinopolský zlatý standard“.¹⁵¹

Označování mincoven na stříbrných a bronzových mincích bylo o poznání pravidelnější. V druhé polovině 5. století byla v podstatě nejproduktivnější mincovnou říše mincovna v Constantinopoli, která na stříbrných a bronzových mincích užívala značku CON, resp. CONS. Za Leona I. se však na bronzových mincích objevila pořečtělá verze značky KOC. Pozoruhodná značka ΠΟΛ na některých Zenonových mincích je považována za zkratku slova πόλις (město) a je přiřazena také konstantinopolské mincovně.¹⁵²

Každá mincovna se dělila na menší jednotky, dílny neboli *officinae*. Také produkce jednotlivých dílen byla rozlišena. K tomu bylo užito řeckých písmen ve funkci čísel: Α, Β, Γ, Δ, Ε nebo ε, Ζ nebo ζ, Η, Θ, atd. Zprvu byly značky dílen nejvíce kladeny do exergu, za vlastní značku mincovny. V pátém století se však na zlatých ražbách ujala praxe, že značka mincovny byla umístěna na konec vlastního rubního popisu, který pak vyhlíží např. VICTORIA AVGGGA, přičemž Α na konci je označení první dílny mincovny. Tato praxe přešla i do byzantského mincovnictví.

V Byzanci byla označování mincovny věnována stejná pozornost, jako v předešlém období. Na poreformních follech byla od Anastasia I. zachovávána praxe, že značka mincovny (např. CON, NIKOM, apod.) byla umístěna do exergu po velké Μ na rubu mince, zatímco značka dílny byla umístěna pod lomeným břevnem písmene Μ. Z nižších nominálů měla takto umístěnou značku mincovny jen některá dekanummia. Půlfolly a pentanummia z Constantinopole nesly jen značku mincovní dílny, soluňské mince na jejím místě měly hvězdu, nikomedijské nižší nominály byly obvykle značeny

¹⁴⁹ Grierson – Mays 1992, 68.

¹⁵⁰ RIC X, 37.

¹⁵¹ Sommer 2010, 20.

¹⁵² RIC X, 39.

N-I. Značky mincoven z byzantských mincí mizí postupně v průběhu 8. století. Značky mincovních dílen (či symboly mající jejich vzhled) se však objevují na bronzových follech ještě v první půli 9. století. Sice nelze považovat např. Θ na vůbec posledních follech ražených podle starého schématu za císaře Theofila (829 – 842) za symbol ve funkci značky mincovní dílny (tento znak se vyskytuje na všech follech tohoto typu bez ohledu na mincovnu), má však správnou podobu a objevuje se na obvyklém místě, jedná se tedy o pozoruhodnou reminiscenci na praxi starou v té době již téměř 350 let.

5 Mincovní reforma Anastasia I. roku 498

Vrcholící krize římského impéria na konci 5. století, kterou západní polovina říše již ani nepřechkala, zcela znehodnotila oběživo. Situace zoufale volala po nápravě. Ta skutečně přišla roku 498 reformou Anastasia I. Zlaté mince si dokázaly udržet potřebnou kvalitu navzdory všemu a proto se jich žádné změny nedotkly. Stříbrné mince v tomto období prakticky neexistovaly. Zato běžné bronzové mince doznaly zásadních změn.

Do roku 498 razil Anastasius I. v bronzu jen drobné mince třídy AE 4. Stejně jako u jeho předchůdců nesly na lici standardní poprsí císaře zprava a na rubu císařův monogram. Po reformě byla zavedena velká bronzová mince zvaná follis, jejíž průměr za vlády Justiniana I. leckdy překračoval 40 mm. Takto hrubé bronzové mince se v antice vyskytovaly jen výjimečně. Follis byl definován jako 1/420 zlatého solidu¹⁵³ a sám byl dělen na čtyřicet dílů, které jsou nazývány *nummus*. Přitom tyto nummi nejsou ve skutečnosti nic jiného, než předreformní bronzky třídy AE 4. Avšak samotný nummus nebyl až na nepatrné výjimky ražen; nejmenší mincí poreformního systému byl zpočátku její desetinásobek – čtvrtfollis. Ostatně rozdělení follu na čtyřicet dílů ani nevymyslel Anastasius. Jsou známy již Zenonovy bronzky třídy AE 1 ražené v Římě, které nesou v exergu označení •XL• tj. „40“, takže se předpokládá, že šlo o označení hodnoty – 40 nummi.¹⁵⁴

Roku 512 byla ale hodnota follu zdvojnásobena, takže nově šlo na solidus 210 follů, později dokonce jen 180. Tento systém pak víceméně existoval až do 8. století.¹⁵⁵ Změna se projevila i zavedením nového drobného nominálu, později široce rozšířeného pentanummia, tj. mince v hodnotě 5 nummi.¹⁵⁶ Za Justina I. byly sice v Soluni raženy i díly pentanummia – 1½, 2 a 3 nummi – jednalo se však o výjimečný případ a všechny tyto mince jsou velmi vzácné.¹⁵⁷ Mimo pentanummia a čtvrtfollis (dekanummia) byly stabilně raženy ještě půlfollis a samozřejmě follis. Zejména za Justiniana I. se vyskytují i jiné nominály, např. mince v hodnotě dvanácti nummi (dodekanummiion), a dokonce snad i samotný nummus (označený na rubu velkým A). V porovnání s celkovým objemem ražených obvyklých nominálů však jde o výjimečné, spíše kuriózní případy z

¹⁵³ Sommer 2010, 15.

¹⁵⁴ RIC X, 448–449/3665 – 3667, k tomu RIC X, 218 – 219.

¹⁵⁵ Sommer 2010, 15.

¹⁵⁶ Grierson 1999, 18.

¹⁵⁷ Sommer 2010, 44.

již poměrně pokročilé fáze byzantského mincovnictví, které svou povahou spadají do stejné kategorie, jako výše zmíněné 1½, 2 a 3 nummi.

Po ikonografické stránce vycházejí líce nejstarších poreformních mincí ještě z kusů předreformních. Je zde zobrazeno poprsí císaře zprava, oděné v krunýři a paludamentu a s diadémem na hlavě. Také opis vychází ze starších vzorů a obvykle zní DN ANASTASIVS PP AVC (rozuměj AVG). Zásadní změna však přichází na rubu. Téměř celý prostor na rubu mince je totiž určen pro označení nominální hodnoty mince. Ta je uváděna v nummi s užitím řeckých číslic. Tím pádem pentanummium nese na rubu velké písmeno Ε (tj. 5), dekanummium Ι (10), půlfollis Κ (20) a follis Μ (40). Kde to umožňovala velikost mince, byly číslice doplněny i o další údaje. Pentanummium tedy neslo na rubu jen písmeno Ε, popř. doplněné o písmeno označující dílnu mincovny. Kolem velkého Ι na dekanummiích se vyskytuje opis CONCORDI(a). Půlfolly nesou nalevo od Κ velký kříž a napravo označení mincovní dílny. Folly mají většinou následující skladbu rubu: v exergu je označení mincovny. Na něm stojí velké Μ, které má uprostřed pod lomeným břevnem umístěné označení mincovní dílny, nad břevnem pak kříž. Po stranách Μ jsou obvykle umístěny šesticípé hvězdy, zřejmě čistě z estetických důvodů. Užití řeckých číslic svědčí o silicím vlivu řeckého živlu v jinak ještě stále latinské říši. Pouze v 6. století byly někdy na mincích ražených v západních mincovnách užívány i římské číslice, takže kupříkladu folly nesou místo Μ označení XXXX.

Veškeré další změny pak znamenaly již odklon od dědictví antiky a vytváření nové, svébytné byzantské mincovní tradice. Důležitá změna přišla již za Justiniana I. ve dvanáctém roce jeho vlády, tj. v letech 538/9. Jednak vzrostla hmotnost folu z přibližně 17 g na 25 g,¹⁵⁸ a follis tak dosáhl svého největšího průměru. Zároveň ale, aby se vyhovělo 47. článku Justinianova zákoníku *Novellae constitutiones* (z roku 537), začaly být mince datovány.¹⁵⁹ Tento článek hovoří o povinnosti datovat všechny úřední dokumenty rokem císařovy vlády a nařízení se vztahovalo i na mince. Datace antických mincí rokem vlády nebyla jevem neznámým, avšak vyskytovala se celkem ojediněle. Asi nejznámějším případem takovéto praxe jsou billonové tetradrachmy ražené v egyptské Alexandrii po celou existenci římského císařství až do Diocletianovy mincovní reformy roku 294, které jsou všechny datovány rokem císařovy vlády. Dalších případů je však v antické numismatice pomálu. Po Justinianově reformě byla datace

¹⁵⁸ Ačkoli již o tři roky později byla hmotnost opět snížena, tentokrát na 22 g (Grierson 1999, 18).

¹⁵⁹ Grierson 1999, 18–19.

uváděna na rubu, po stranách písmene udávajícího nominál. To ovšem znamenalo, že veškeré opisy, kříže, hvězdy a jiné symboly, které předtím zaplňovaly tuto plochu, musely být odstraněny. Datace měla ustálenou formu, která se po celou dobu jejího užívání nezměnila: nalevo od označení nominálu bylo do sloupce vepsáno slovo ANNO (= „roku“) a vpravo samotný rok zapsaný římskými číslicemi.

Zároveň s tím došlo k důležité změně i na líci, kde byl portrét císaře, předtím pojatý ještě v antické tradici z pravého profilu, nahrazen portrétem z přísně čelního pohledu. Jak bylo uvedeno výše, portrét pojatý striktně *en face* se dříve vyskytoval na mincích zcela ojediněle. Nyní se však široce rozšířil v mincovní tradici a brzy se přesunul jak na nižší bronzové nominály, kde vytlačil portrét z pravého profilu, tak i na mince zlaté, kde se střídal s portrétem ze tříčtvrtečního profilu, až nakonec zcela převládl. Jen nižší zlaté nominály, semissis a tremissis, si ještě udržely svůj původní portrét z pravého profilu. Čelní zobrazení císaře pak natrvalo zakořenilo nejen na mincích, ale stalo se charakteristickým projevem byzantského umění vůbec.

Nový Justiniánův portrét na mincích si přes svou nekonvenčnost přesto uchoval ještě leccos z předchozí tradice. Neumělost, s jakou však tvůrci tyto prvky nově ztvárňovali, však mnohdy vysloveně bije do očí. Nejde jen o to, že „portrét“ již mnohdy ani nevyhlíží jako lidská tvář. Je například zřejmé, že umělci se nažili zachytit císaře nesoucího v levici štít, tak jak to vidáme na starších solidech s portrétem pojatým ze tříčtvrtečního profilu. Dokonce je na štítu zachycen i císař na cválajícím koni, kterak probodává kopím nepřítele ležícího na zemi. Avšak samotný tvar štítu splývá s císařovým levým ramenem, takže na první pohled není štít ani rozpoznatelný. Spíše bychom snad měli tendenci považovat tento detail za vyšívání rukáv, nebo něco podobného, pokud bychom dříve neměli tušení o existenci analogického prvku na starších mincích. Císař je na mincích stále oděn v krunýři a paludamentu, jež jsou však zachyceny velmi stylizovaně, se zřejmým zřetelem na vyplnění plochy ornamentem. V pozdvihnuté pravici císař drží globus cruciger, kříž se pak vyskytuje i volně umístěný po druhé straně císařovy hlavy. Na hlavě má císař prilbu s diadémem, jehož dva páry *prependulii* mu visí po obou stranách hlavy. Je zřejmé, že si rytci nedokázali poradit s věrohodným zachycením chocholu na císařově prilbě, a tak jej ztvárňovali tak, jak tomu byli zvyklí na portrétech pojatých ze tříčtvrtečního profilu, tedy také ze tříčtvrtečního profilu. Ani to se jim však příliš nedařilo, takže chochol mnohdy (zvláště na ražbách Justiniánových nástupců) působí dojmem, že je zachycen z boku, neboť začíná nad levým císařovým uchem a končí na temeni, kde rozděluje opis. Po Justinianově smrti se

mincovní obrazy dále vyvíjely. Poměrně dlouho jim však zůstal zachován obecný styl vtisknutý Justinianem. Přesto se občas objevují nové odkazy na antickou tradici, např. když císařové v rukách stále drželi místo globu s křížem mappu a žezlo zakončené orlem, ve kterém spatřujeme dokonce ještě vzpomínku na starobylou pohanskou regalii.

Všechny tyto změny měly za následek vznik nového, svébytného byzantského mincovního umění, které se svým antickým předchůdcům a vzorům stále více vzdalovalo. Je proto nanejvýš vhodné považovat za konec římského mincovnictví právě Anastasiovu peněžní reformu z roku 498, neboť ona byla první z celé řady těchto výrazných změn.

6 Závěr

Mince jsou v mnoha ohledech výjimečným projevem hmotné kultury. Z jejich systémů a ryzosti lze usuzovat ekonomické poměry emitenta v dané době, jejich motivy leckdy odkazují na události známé z děl historiků, anebo naopak přinášejí informace o jinak netušených jevech, které historikům ani nestály za zaznamenání. Mince lze často velmi přesně datovat, nejednou na rok přesně, což je vlastnost, jejíž nepřítomnost u ostatních artefaktů často bolestně pociťujeme. Jsou-li tedy mince někdy nazývány „dějinami raženými v kovu“, jde o označení bez nadsázky a pravdivé.

Všemi těmito vlastnostmi se vyznačují i pozdně římské mince ražené ve druhé polovině 4. a v 5. století. Jsou přímými účastníky a svědky doby, která je vnímána jako doba zániku mimořádného státního celku – římské říše – a zároveň jako období konce mimořádně plodného údobí lidských dějin – antiky. Po ní přišla doba nová, ve všech ohledech úpadková, temná a zmatená, tedy středověk. Ve všeobecném povědomí přetrvává názor, že pomalu ze dne na den byla velkolepá kultura antiky zapomenuta a nahrazena kulturou o poznání hrubší a barbarštější. Pečlivé studium dějin a dochovaných památek z dané doby nás přesvědčuje, že naše představy zcela neodpovídají skutečnosti. Takové poznání přináší i studium pozdně římských mincí.

Výše jsme se dotkli problému, který že okamžik máme považovat za bod zlomu, chvíli, kdy zanikla římská říše a s ní i antika. Jak bylo dále rozebráno, takový okamžik v podstatě neexistuje a snažit se jej objektivně určit by bylo pošetilé. Při pohledu na řadu mincí z 5. století je jasně vidět, jak málo se na nich podepsal rok 476, rok který je obvykle označován za onen okamžik konce antiky. Mince ražené na západě říše sice končí, avšak na mincích z východu se tento rok nijak neprojevil, stejně jako se konec západořímské říše východu dotkl jen málo. Mince východní části říše byly raženy dále, plynule a v zajetých kolejích a takto jejich produkce pokračovala i o století později, v době, kterou jsme si zvykli označovat jako byzantské období. Stejně tak jsme probrali problém, odkdy že bychom měli pokládat východořímskou říši za Byzanc, a došli jsme ke stejnému závěru jako v případě konce antiky. Skutečně asi nejmarkantnějším projevem rozvíjející se byzantinizace východu na přelomu 5. a 6. stol. byla Anastasiova mincovní reforma roku 498 a přiznejme si, že bez ní by bylo mnohem složitější i určení onoho počátku byzantského mincovnictví.

Mincovní obrazy užívané v letech 364 – 498 na mincích podávají samy o sobě dobré svědectví o době svého vzniku. A opět lze na jejich problematiku nahlížet z

několika úhlů. Ano, ve srovnání s technicky i umělecky dokonalými ražbami prvních staletí římského císařství mohou pozdně římské mince působit chudě, úpadkově, neřkuli v posledních fázích až uboze. Avšak není třeba je vždy srovnávat s něčím jiným. Posuzujeme-li tyto mince samotné, překvapí nás, že navzdory všem našim předsudkům, se kterými jsme k těmto mincím možná přistoupili, jsou jejich obrazy stále na velmi dobré úrovni a čerpají z poměrně stále ještě bohatého repertoáru motivů. Obrazy na mincích si v období principátu přese všechny krize dokázaly udržet vysokou úroveň zpracování a pestrou škálu motivů. V období tetrarchie došlo sice k jistému ustrnutí, avšak za Constantinovců došlo opět k návratu ke kořenům, kdy bylo u mincovních obrazů čerpáno i právě z bohaté škály motivů vytvořených za principátu. Římská mincovní tradice se opět vzchopila k netušené pestrosti a kvalitě a z tohoto bohatství bylo těženo i pro mince ražené po roce 364. Abychom však byli objektivní, přiznejme, že mincovní obrazová tradice, která vzniká v sedmdesátých a osmdesátých letech 4. stol., a kterou bychom mohli tedy označit za novou, valentinianovskou mincovní tradici, vznikla spíše ustrnutím mincovní tradice Constantinovců, než vývinem nějakého nového směru. Otázkou však je, zdali musíme tento fakt vnímat negativně. I přes to, že šlo o ustrnulou mincovní tradici předchozího věku, dokázaly si mince uchovat jistou kvalitu zpracování a pestrost volby motivů. Stopy skutečného úpadku můžeme vnímat až v průběhu 5. stol., jenom postupně a jenom někde. Úpadek sám byl pak zapříčiněn spíše krizí ekonomiky a s ní i peněžního systému. Rytci mincovních razidel byli stále schopni pojmout svá díla s veškerou pečlivostí a uměleckým zápalem, ne vždy však dokázali tyto schopnosti naplno projevit. Na druhou stranu právě to by bylo v předchozích obdobích nemyslitelné, zejména za principátu patřila jistá laxnost při rytí razidel spíše k produkcím provinčních mincoven (a rozhodně ne vždy!), naopak vládní ražby musely být po výtvarné stránce vždy na skvělé úrovni, mince samy i svým vzhledem musely demonstrovat vyspělost říše.

Mince svými motivy dobře odrážejí situaci, která na konci antiky panovala. Sice v naprosté většině ztratily schopnost reagovat na aktuální události, ale i to má svou výpovědní hodnotu. Římská společnost v tomto období se stále více christianizovala a zároveň probíhal tuhý zápas mezi křesťany a přívrženci starých kultů, a to i v době, kdy bylo křesťanství uznáno oficiálním náboženstvím říše. Tato skutečnost se odrazila i na mincích. Zatímco za Constantina I. se bezesporu křesťanské symboly na mincích vyskytují zcela výjimečně a ještě za vlády jeho synů zůstávají stále spíše zřídkačným zjevem, po roce 364 je jim na mincích věnován stále větší a větší prostor, takže v 5.

století se už křesťanská symbolika stane organickou a neodmyslitelnou součástí většiny mincovních obrazů. Z některých zpráv dobových autorů víme, že ale i staromilská, stále ještě pohanská část římské společnosti byla schopná přijmout křesťanské symboly za své. Došlo zde tedy k pozoruhodné oboustranné synkrezí, neboť i nový křesťanský světonázor se dokázal (alespoň na mincích) smířit s mnohými symboly pohanského „modloslužebnictví“. Takové pocty se dočkala především Victorie, neboť vítězství bylo žádoucí jako pro společnost pohanskou tak i křesťanskou, tím spíše, že nová křesťanská společnost vstoupila do doby, kdy musela čelit mnoha závažným nebezpečím, vnějším i vnitřním, která ohrožovala samotnou existenci říše, a která nakonec přivodila zánik její západní poloviny. Victorie tedy zůstala a často doprovázela císaře. Nově však dostala do ruky kříž, aby bylo na první pohled zřejmé, že ona je nositelkou křesťanského vítězství. Stejně tak zůstaly zachovány i Roma s Constantinopolí. Velikost Říma v době pohanské byla natolik zásadní, že samozřejmě nebylo možné se od ní náhle oprostit, naopak bylo stále žádoucí, aby na ni bylo v rámci možností odkazováno, aby se stala základem pro sílu a sebevědomí křesťanské přítomnosti. Tím spíše, že Constantinopolis jako druhý Řím založil právě Constantinus I., neboli sv. Konstantin, císař, který v Kristově znamení zvítězil v rozhodující bitvě a pak umožnil křesťanům poprvé vyjít ze stínu ilegality. Stejně tak byly, byť v menší míře, na mincích zobrazovány i jiné personifikace, např. Virtus, (snad) Týché apod., které byly důležité i pro křesťany. Také je třeba mít na paměti, že značná část společnosti se stále držela starých pohanských tradic a bylo proto třeba ji pokud možno upokojit a zajistit, aby se nebouřila proti novým pořádkům a tím ještě více nepřispívala k chaosu, který již v říši existoval. Prvky pohanské tradice tedy byly stále na mincích užívány, pokud měly opodstatnění a byly-li smířitelné s novou vírou.

Jinak ale mince svými motivy věrně navazují na tradici předešlou, takže na nich můžeme rozpoznat prvky pocházející původně z dlouhého časového rozpětí od počátku principátu až po Constantinovce. Z mincí samotných bychom snadno získali dojem, že se za celé toto dlouhé období nic zásadního nestalo, že říše byla za všech okolností stabilním a silným celkem, který navzdory tomu, že byl rozdělen, byl spravován mocnými a vždy vítěznými jedinci, kteří byli k vládě vyvoleni nadpozemskou mocí a panovali v naprosté shodě a jednotě. Není těžké si domyslet, že naprosto stejnou řečí měly promlouvat i ke starověkým obyvatelům říše, tedy primárním příjemcům těchto mincí. Tímto způsobem tedy mincovní obrazy plnily funkci propagační a utvářely u příjemců žádoucí myšlení. Skutečný stav událostí můžeme tedy vyčíst z hroutícího se

mincovního systému, který se navzdory různým kosmetickým úpravám nedokázal vypořádat s těžkou ekonomickou krizí. Ta se na mincích projevila praktickým vymizením některých nominálů a snižováním hmotnosti u zbývajících. Toto se týkalo především mincí skutečně určených pro oběh, kterých však zřejmě obíhalo stále méně a proto nebyla pocíťována nutnost jejich vysoké produkce. Z toho plyne, že i mincí bylo raženo méně a méně.

Po sérii těžkých ran však přišlo 6. století a s ním několik schopných osobností, které dokázaly poměry na východě říše zkonsolidovat, a Byzanc se nyní vzchopila k novému, byť krátkému a ne zcela povedenému rozkvětu. Mince ražené v těchto dobách svou ikonografií vycházely z mincí předchozích let. Stále tedy žila tradice antického mincovnictví, i když už byla dějinným vývojem značně pozměněna. Přesto však nedá mnoho práce např. v některých solidech ze 7. stol. rozpoznat vzory o tři staletí starší. Kontinuita mincovní tradice tedy pokračovala nečekaně dlouho. Nová, ryze svébytná byzantská mincovní tradice se vyvíjela jen pomalu a postupně. A ve stejné době se v Evropě utvářejí nové státy. Také ony cítí potřebu existence peněz, existence nějakého oběživa, nějakého prostředku směny a uchovatele hodnoty. Když pak v této roli definitivně vítězí mince a rozmáhá se po celém území raně středověké Evropy, hledá vzory, podle kterých by mohla tvořit své vlastní, nové motivy. Inspiraci nachází mimo jiné i u soudobých mincí z jižní části Evropy. V těchto mincích přežívá i mincovní tradice antického Říma a nové mince ji ochotně kopírují. A tak i z těchto mincí je jasné, že duch antiky nikdy zcela nevymizí, ale že, jakmile k tomu budou příznivé podmínky, znovu ožije a zazáří jako nedostižný vzor v renesanci. Duch antiky nikdy nezmizel zcela a jeho stopy bychom našli i v těch nejtemnějších obdobích a na těch nejméně očekávaných místech. Poslední římské mince se staly důstojným završením mincovnictví antiky, onoho období, které je dodnes často vnímáno jako nedostižný vzor, a umožnily i svým přispěním antickou tradici zachovat a předat ji dále.

7 Seznam použité literatury

- ADKINS, L. – ADKINS, R. A. 2012: *Antický Řím. Encyklopedická příručka*. Praha.
- BRUBAKER, L. – TOBLER, H. 2000: The Gender of Money: Byzantine Empresses on Coins (324 – 802), *Gender and History* 12/3, 572–594.
- GÖBL, R. 1978: *Antike numismatik. Band 2. Fussnoten zum Gesamtwerk, Literaturverzeichnis, Stichwortverzeichnis, Katalog, Tafeln und Tabellen*. München.
- GRIERSON, P. – MAYS, M. 1992: *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*, Washington.
- GRIERSON, P. 1999: *Byzantine Coinage*, Washington.
- HLINKA, B. – RADOMĚRSKÝ, P. 1975: *Peníze, poklady, padělky*, Praha.
- KAMPMANN, U. 2011: *Die Münzen der römischen Kaiserzeit*, Regensburg.
- KING, C.E. – SEAR, D.R. 1987: *Roman Silver Coins, Vol. 5. Carusius to Romulus Augustus*, London.
- KURZ, K. 2006: *Mince starověkého Řecka a Říma – Antická numismatika*, Praha.
- MATTINGLY, H. 1960: *Roman Coins (From the Earliest Times to the Fall of the Western Empire)*, London.
- MORELLO, A. 2000: *Piccoli bronzi con monogramma: Tra tarda antichità e primo Medioevo (V–VI d. C.)*, Cassino.
- PETRÁŇ, Z. – FRIDRICHOVSKÝ, J. 2008: *Encyklopedie římských císařů a císařoven z pohledu jejich mincí*, Praha.
- RIC VII = BRUUN, P.M. 1966: *The Roman Imperial Coinage VII*, London.
- RIC VIII = KENT, J.P.C. 1981: *The Roman Imperial Coinage VIII*, London.
- RIC IX = PEARCE, J. W. E. 1951, *The Roman Imperial Coinage IX*, London.
- RIC X = KENT, J. P. C. 1994: *The Roman Imperial Coinage X*, London.
- ROBERTS, W. E. 1998: *Gratian (367-83 A. D.)* in *De imperatoribus Romanis. An Online Encyclopedia of Roman Emperors*. Dostupné online: <<http://www.roman-emperors.org/gratian.htm>> (cit. 02/07/2015).
- ROWE, B. 2010: *Monograms in Ancient Coin Museum*. Dostupné online: <<http://www.ancientcoinmuseum.com/HistoryPages/LATEROMANIMPERIALMONOGRAMS.html>> (cit. 17/02/2016).
- SCHINDEL N. 1999: DNGRATIANVSAVGGAVG. Eine ungewöhnliche spätantike Averslegende und der kommende Herrscher - Erlöser, *Money Trend* 1/1999, 49–51.

SCHINDEL N. 2011: Zur Minimusprägung des Kaisers Anastasius I., *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 61, 109–130.

SOMMER, A. U. 2003: *Katalog der Byzantinischen Münzen*, Göttingen.

SOMMER, A. U. 2010: *Die Münzen des Byzantinischen Reiches 491 – 1453. Mit einem Anhang: Die Münzen des Kaiserreichs von Trapezunt*, Regenstauf.

VIDMAN, L. 1986: *Od Olympu k Panteonu (Antické náboženství a morálka)*, Praha.

VLČEK, J. 2014: *Ikonografie římských mincí v období vlády Constantinovské dynastie*, Bakalářská práce.